

FORRÁSKÖZPONTÚ TÖRTÉNELEM

KAPOSI JÓZSEF–SZÁRAY MIKLÓS

TÖRTÉNELEM IV.
KÉPESSÉGFEJLESZTŐ MUNKAFÜZET

ÉRETTSÉGI ADATTÁR

NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ

ÉVSZÁMOK

1914. július 28.: az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzen Szerbiának. Kirobban az első világháború.

1914–1918: első világháború. Az ún. központi hatalmak (Németország, Osztrák–Magyar Monarchia stb.) vereséget szenvednek az antanthatalmaktól (Anglia, Franciaország stb.).

1917: az Egyesült Államok az antant oldalán belép az első világháborúba.

1917. március: Oroszországban a háborús vereségek nyomán forradalom dönti meg a cári rendszert. A kialakuló polgárháborús helyzetben novemberben bolsevik hatalomátvétellel kerül sor.

1918. október 31.: az őszi forradalom kezdete Magyarországon. Károlyi Mihály lesz a miniszterelnök, aki a demokratikus átalakítást sürgető Nemzeti Tanács támogatását is élvezi. Tisza Istvánt, aki a háború jelentős részében (1917-ig) magyar miniszterelnök volt, budapesti lakásán meggyilkolják.

1918. november 3.: a kilátástalan katonai helyzetbe került Osztrák–Magyar Monarchia Padovában fegyverszünetet köt az antanttal.

1919. január: ünnepélyesen megnyitják a párizsi békekonferenciát, amely elfogadja a Népszövetség alapokmányát. Aláírják az első világháborút lezáró békeszerződéseket Németországgal a versailles-i palota Tükörtermében (június 28.), Ausztriával Saint-Germainben (szeptember 10.), Bulgáriával pedig Neuillyben (november 27.).

1919. március 21.: Magyarországon az antant újabb területek kiürítését követelő jegyzéke (Vix-jegyzék) kormányválságot eredményez. Károlyi Mihály – a feltételezhetően nagyobb társadalmi támogatottságú – szociáldemokrata kormánynak akarja átadni a hatalmat. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt azonban egyesül a Kommunisták Magyarországi Pártjával, és a létrejött Magyarországi Szocialista Pártban a kommunisták lettek a hangadók. Az új párt bejelenti Károlyi lemondását és a hatalom átvételét, a proletárdiktatúra létrejöttét. Kikiáltják a Tanácsköztársaságot. Garbai Sándor elnökletével Forradalmi Kormányzótanács alakul. A kommunista párt programjának (államosítások, szövetkezetesítés stb.) megvalósítását vörösterror kíséri, amely elsősorban az új intézkedéseket elutasító polgári, paraszti rétegek ellen irányul. Megkezdődik az ellenforradalmi erők szervezkedése (Bécs, Szeged).

1919. augusztus 1.: a románoktól elszenvedett katonai vereség miatt, társadalmi támogatottság híján megbukik a magyarországi Tanácsköztársaság. Lemond a Forradalmi Kormányzótanács, és Peidl Gyula vezetésével szakszervezeti kormány alakul. Megkezdődik Budapest román megszállása, illetve kezdetét veszi az ellenforradalmi erők (Nemzeti Hadsereg) által támogatott fehérterror, amely a proletárdiktatúra országos vezetői és helyi képviselői ellen irányul.

1919. augusztus: Friedrich Ebert köztársasági elnök aláírja a weimari német alkotmányt. Németország szövetségi állam és demokratikus köztársaság lesz.

1920. március 1.: Magyarországon kormányzóvá választják az ellenforradalmi erők és a Nemzeti Hadsereg által támogatott Horthy Miklóst. Horthy megválasztása egyrészt az új hatalmi viszonyok megszilárdulását, másrészt a királyság (élén a Habsburgokkal) visszaállításának többségi szándéka és időszerűtlensége közötti ellentmondás átmenetei feloldását is jelentette.

1920. június 4.: Magyarország képviselői a versailles-i Nagy Trianon-palotában aláírják a békediktátumot, amelynek értelmében az ország elveszíti területének kétharmad részét és lakosságának több mint a felét. (A magyar etnikumhoz tartozó lakosság harmada kerül az új határokon kívülre, s lesz a szomszédos országok „másodrendű” állampolgára.)

1921–1931: Bethlen István miniszterelnöksége Magyarországon, IV. Károly király sikertelen visszatérési kísérleteitől a kibontakozó nagy gazdasági világválság. Bethlen egy évtizedes miniszterelnöksége alatt megtörténik a trianoni Magyarország társadalmi-gazdasági konszolidációja (pl. földosztás, megállapodás a szociáldemokrata párttal, a főrendiház visszaállítása, a pengő bevezetése), és megszűnik Magyarország külpolitikai elszigeteltsége (barátsági szerződés Olaszországgal, 1927).

1922: Csicserin szovjet külügyi népbiztos és Walther Rathenau német külügyminiszter a Genova melletti Rapallóban német–szovjet egyezményt ír alá, amellyel mindkét ország kilép a külpolitikai elszigeteltségből.

1925: a svájci Locarnóban rendezett konferencián Németországot is bevonják az európai gazdasági-politikai rendezésbe. Garantálják Németország nyugati (német–belga, német–francia) határait, és döntés születik Németország felvételéről a Népszövetségre.

1927: Magyarországon új pénznemet vezetnek be: a koronát felváltja a pengő. – Bethlen István miniszterelnök Rómában aláírja a magyar–olasz örök barátsági szerződést, amely Magyarország számára kitörést jelent a korábbi külpolitikai elszigeteltségből, hiszen Olaszország az első világháború győztes nagyhatalmai közé tartozik.

1928: Kellogg–Briand-szerződés, amelyben az aláíró államok elutasítják a háborút mint a nemzetközi konfliktusok megoldásának eszközt, és vállalják, hogy nézeteltéréseiket diplomáciai úton rendezik.

1929: I. Sándor király diktatúrát vezet be a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban, létrejön a Jugoszláv Királyság. – Az olasz állam és a Vatikán megkötö a lateráni szerződést, amelyben garantálják az egyházi állam függetlenségét, és a katolikus vallást államvallássá nyilvánítják Olaszországban. – Konferenciát rendeznek a német jóvátételi fizetésekről. A Young-terv kitalálja a fizetési határidőket; ennek értelmében Németországnak 1988-ig kellett volna törlesztenie tartozásait. – Aristide Briand francia külügyminiszter meghirdeti Páneurópa-tervét, amelyben az európai országok szoros együttműködését szorgalmazza.

1929. október 29.: a „fekete csütörtökön” a New York-i tőzsdekrachhal kezdetét veszi az 1929–1933-as nagy gazdasági világválság. A válság sok országban súlyos gazdasági visszaesést és munkanélküliséget eredményez, s végső soron a szélsőséges politikai erők megerősödéséhez vezet.

1932–1936: Gömbös Gyula Magyarország miniszterelnöke. 95 pontból álló Nemzeti Munkaterve – a mélyülő válság enyhítésére – az államhatalom megerősítését szorgalmazza. Gömbös kísérletet tesz egy tömegpárt létrehozására és olasz mintára a szakszervezetek „államosítására”.

1933. január 30.: Adolf Hitlert, a német nemzetiszocialista párt (NSDAP) vezetőjét Paul von Hindenburg elnök kancellárrá nevezi ki. Náci dominanciájú koalíciós kormány alakul, amely rövid idő alatt felszámolja az alkotmányosságot. Kiépül a náci diktatúra, amelyben minden hatalom a Führer (vezér) és náci párt kezében összpontosul.

1933: az Egyesült Államokban hivatalba lép Franklin Rooseveltnél. New Deal („új irány”) néven ismertté vált programja a gazdaság talpra állítása érdekében növeli az állam gazdasági szerepvállalását. Korlátozzák a gazdasági versenyt, Rooseveltnél közmunkaprogramot hirdet, támogatja a termelés visszafogását, és bevezeti a társadalombiztosítást.

1935: Németországban a náci diktatúra antiszemita propagandát folytat. Életbe lépnek az első ún. faji törvények. Később fokozatosan minden joguktól megfosztják a zsidó lakosságot.

1936: Németország a nyugati hatalmak engedményekre épülő politikáját kihasználva, a locarnói szerződést megszegve megszállja (remilitarizálja) a Rajna-vidéket.

1936–1939: polgárháború Spanyolországban. A Francisco Franco tábornok vezette jobboldali erőket Németország és Olaszország segíti, míg a baloldaliak főként a Szovjetunió támogatására számíthatnak.

1938. március 12–13.: Németország a németek lakta területek „újraegyesítése” címén bekebelezi Ausztriát (Anschluss).

1938. szeptember 29–30.: a müncheni konferencián négyhatalmi (német–olasz–angol–francia) megegyezés születik, amelynek értelmében Csehszlovákia kénytelen átengedni Németországnak a többségében németlakta Szudéta-vidéket.

1938. november 2.: az első bécsi döntés. A bécsi Belvedere kastélyban kihirdetik Németország és Olaszország döntőbírói határozatát, amelynek értelmében Magyarország megkapja a Felvidék déli, többségében (közel 90 százalékban) magyarok által lakott részét.

1939. március 15.: Csehszlovákia felbomlását kihasználva a magyar honvédség megkezdte a jórészt ruszinok lakta Kárpátalja visszacsatolását Magyarországhoz.

1939–1945: második világháború. A háború három fő hadszíntéren (Európa, Távols-Kelet, Észak-Afrika) folyt a tengelyhatalmak (Németország, Olaszország, Japán és szövetségeseik), valamint a velük szembenálló antifasiszta koalíció, az úgynevezett szövetségesek (Nagy-Britannia, Egyesült Államok, Szovjetunió és szövetségeseik) között, és az utóbbiak győzelmével ért véget.

1939. szeptember 1.: német támadás indul Lengyelország ellen. Kezdetét veszi a második világháború. A Lengyelország elleni hadműveletbe még szeptemberben (17-én) a Szovjetunió is bekapcsolódik.

- 1940. április–szeptember:** német támadás Európa nyugati országai (Franciaország, Anglia, Dánia, Norvégia stb.) ellen. A Szovjetunió megszállja a balti államokat.
- 1940. augusztus 30.:** a második bécsi döntés. A német–olasz döntőbíróság határozata alapján a Székelyföld és Észak-Erdély (Nagyvárad és Kolozsvárral) visszakerül Magyarországhoz.
- 1941. április:** német támadás indul Jugoszlávia ellen. Horvátország kilép a jugoszláv államszövetségből, s ezután a magyar csapatok bevonulnak a Délvidékre. Visszakerül Magyarországhoz a Muraköz, a baranyai háromszög és Bácska területe.
- 1941. június 22.:** Hitler és szövetségesei mintegy ötmillió fős haderővel megtámadják a Szovjetuniót (Barbarossa-terv).
- 1941. június 26.:** bombatámadás éri Kassát és Munkácsot. A magyar kormány másnap bejelenti Magyarország hadba lépését a Szovjetunió ellen.
- 1941. december 7.:** Japán hadüzenet nélkül megtámadja az Egyesült Államok csendes-óceáni haditengerészeti támaszpontját, Pearl Harbort. A japán légierő jelentős csapást mér az amerikai flottára.
- 1942 nyara:** az amerikai flotta a Midway-szigetekenél jelentős győzelmet arat, és megállítja a japán előrenyomulást.
- 1942. október–november:** a brit hadsereg sikeres ellentámadást indít Észak-Afrikában (El-Alamein). A szövetségesek 1943 elejére kiszorították a tengelyhatalmakat Afrikából.
- 1942. július – 1943. február:** a sztálingrádi csata. A német vereség nyomán döntő fordulat következik be a világháború menetében: a szovjet hadsereg fokozatosan erőfölénybe kerül.
- 1943. január:** a sztálingrádi hadművelet során a Don mentén szovjet offenzíva indul a magyar állások ellen, amely a 2. magyar hadsereg pusztulásával ér véget.
- 1943 nyara:** a szövetséges erők partra szállnak Szicíliában, majd Dél-Itáliában. A támadás hatására az olasz király júliusban lemondja Mussolinit, és szeptemberben Olaszország fegyverszünetet kér a szövetségesektől. Rómát azonban német csapatok szállják meg, így a harcok folytatódnak Itáliában.
- 1943. november 28. – december 1.:** a teheráni konferencia. Roosevel, Churchill és Sztálin megállapodnak az észak-franciaországi második front megnyitásáról. Sztálin kötelezettséget vállal, hogy az európai háború befejezése után megtámadja Japánt.
- 1944. március 19.:** a német csapatok megszállják Magyarországot. Hitler Edmund Veessenmayert nevezi ki az ország teljhatalmú birodalmi biztosává.
- 1944. május:** Magyarországon megkezdődik a zsidó lakosság gettókba kényszerítése, és a vidéki zsidók deportálása a koncentrációs táborokba (pl. Auschwitz).

1944. június 6.: a normandiai partraszállás (D-nap). Dwight D. Eisenhower amerikai tábornok parancsnokságával a szövetséges haderő mintegy 150 ezer katonája nyit új frontot Normandiában.

1944. augusztus: a Vörös Hadsereg előrenyomulása következtében Románia átáll a szövetségesek oldalára.

1944. október 15.: Horthy Miklós kormányzó rádióbeszédben jelenti be, hogy Magyarország fegyverszünetet kér a szövetségesektől. A németek a magyar katonai vezetők egy részének közreműködésével azonban meghiúsítják a kiugrási kísérletet. Szálasi Ferenc vezetésével a nyilasok kerülnek hatalomra, akik a vesztes háború szolgálatába állítják az ország emberi és anyagi erőforrásait, illetve hozzákezdenek a budapesti zsidóság kiirtásához.

1944. december 21.: Debrecenben megtartja alakuló ülését az Ideiglenes Nemzetgyűlés. Megalakul az Ideiglenes Kormány, amely hadat üzen Németországnak (december 28.).

1944. december – 1945. február: Budapest ostroma. Az ostrom nagyszámú polgári áldozatot követel. 1945 februárjában a város jelentős része (hidak, budai vár stb.) romokban hever.

1945. február 4–10.: a jaltai konferencián Rooseveltt, Sztálin és Churchill megállapodnak a háború utáni rendezésről és a győztes hatalmak későbbi befolyási övezeteiről.

1945. március 17.: Magyarországon az Ideiglenes Kormány – a szovjetek és az őket képviselő kommunisták nyomására – földosztást rendel el. Ennek következtében megszűnik a nagybirtokrendszer, és a kisbirtok válik meghatározóvá.

1945. április: a szovjet csapatok elfoglalják Magyarország egész területét.

1945. május 9.: Németország a szovjet főhadiszálláson aláírja a feltétel nélküli fegyverletételről szóló megállapodást. Prága elfoglalásával Európában véget ér a második világháború.

1945. június: a San Franciscóban rendezett konferencián a háborúban győztes nagyhatalmak együttműködésére alapozva létrehozzák az Egyesült Nemzetek Szervezetét (ENSZ).

1945. július: a potsdami konferencián a győztesek képviselői megállapodnak Németország keleti határaitól, az ország megszállásáról és a háborús bűnösök felelősségre vonásáról.

1945. augusztus 6.: az amerikaiak atombombát dobnak Hirosimára, majd három nap múlva Nagaszakira.

1945. szeptember 2.: Japán aláírja a feltétel nélküli fegyverletételről szóló megállapodást. Véget ér a második világháború.

1945. november: Magyarországon nemzetgyűlési választásokat tartanak. Bár a választásokon a Független Kisgazdapárt abszolút többséget szerez (57%), a szovjetek által megszállt országban koalíciós kormány jön létre, amelyben a kommunisták kulcspozíciókat töltenek be (pl. övék a belügyi tárca).

1946. február 1.: a magyar országgyűlés döntést hoz a köztársasági államformáról. A kiskgazdapárti Tildy Zoltán köztársasági elnök, Nagy Ferenc miniszterelnök lesz.

1946. március: Winston Churchill fultoni beszédében erőteljesebb fellépést sürget a szovjet előretöréssel szemben, és először használja a vasfüggöny kifejezést.

1947: Párizsban aláírják a világháborút lezáró békeszerződéseket Olaszországgal, Bulgáriával, Romániával, Finnországgal és Magyarországgal. – Az amerikai elnökről elnevezett ún. Truman-doktrína meghirdetése. Ennek lényege, hogy az Egyesült Államoknak meg kell akadályoznia a Szovjetunió további terjeszkedését, a második világháború után kialakult status quo megváltozását, ha kell gazdasági, ha kell katonai segítségnyújtással is. (Elsőként Görög- és Törökország kapott jelentős amerikai segélyt.) – George C. Marshall amerikai külügyminiszter harvardi beszédében meghirdeti az európai gazdasági helyreállítási programot, az ún. Marshall-tervet. – Megalakul a független India és Pakisztán. A két ország között háború robban ki Kasmír birtoklásáért.

1947. február 10.: a szövetséges nagyhatalmak Párizsban békeszerződést írnak alá Magyarországgal, amely rendelkezik az ország hatáiról, a fizetendő jóvátétel összegéről, és katonai előírásokat is tartalmaz. A békeszerződés lényegében a trianoni határokat állította vissza, így Magyarország elvesztette az 1938 és 1941 között visszacsatolt területeket.

1947. február–június: a köztársaság elleni összeesküvés koholt vádjával megkezdődik a Független Kiskgazdapárt felszámolása. Kovács Bélát, a párt főtíkáráat törvénytelenül a Szovjetunióba hurcolják, Nagy Ferenc miniszterelnököt pedig emigrációba kényszerítik.

1947. augusztus: ún. kékcédulás választások Magyarországon. A választási csalástól sem visszariadó kommunista párt kapja a legtöbb szavazatot (22%), a polgári pártok azonban így is többségben maradnak. Az új koalíciós kormányt kiskgazda politikus vezeti, de a kulcsfontosságú minisztériumok élére kommunisták kerülnek. Folytatódik a még létező demokratikus szervezetek és intézmények felszámolása.

1948. május 14.: Tel-Avivban deklarálják Izrael állam megalakulását. Másnap kezdetét veszi az első arab–izraeli háború, amely az izraeliek győzelmével ér véget.

1948 nyara: Magyarországon kiteljesedik a kommunista diktatúra. A Magyar Kommunista Párt és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt egyesülésével létrejön a Magyar Dolgozók Pártja (június 12–14.). Államosítják az egyházi iskolákat (június 16.). Tildy Zoltán lemondása után Szakasits Árpád lesz az új köztársasági elnök (augusztus 3.). Felgyorsul a gazdaság államosítása, így a száz munkásnál többet foglalkoztató üzemek is állami tulajdonba kerülnek.

1948. június – 1949. május: a berlini válság kibontakozása. A Szovjetunió – a nyugati megszállási övezetekben bevezetett valutareform miatt – blokád alá vonja Nyugat-Berlint. A nyugatiak légi úton biztosítják Berlin ellátását.

1949: megalakul a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST), amely a szovjetek által megszállt európai országok gazdasági együttműködését rögzíti. – Létrejön az Észak-atlanti Szerveződés Szervezete (NATO). A katonai szervezetet az Egyesült Államok és szövetségesei hozzák létre, s elsősorban a Szovjetunió ellen irányul. – Németország nyugati hatalmak által megszállt területeiből létrejön a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK), a

szovjetek által ellenőrzött országrészben pedig megalakul a Német Demokratikus Köztársaság (NDK). – Kínában a kommunista erők Mao Ce-tung vezetésével kikiáltják a népköztársaságot. A nemzeti erők Tajvan szigetére szorulnak vissza. Kína két részre szakad. – Ebben az évben atomhatalommá válik a Szovjetunió, így megnő az atomháború veszélye. – Magyarországon államosítják a nagykereskedelmet, a tíz munkásnál többet foglalkoztató üzemet, majd a kisipar és a kiskereskedelem döntő részét. Felszámolják a többpártrendszerrel, és „egypárti” országgyűlési választásokat tartanak. Az új alkotmány (1949:XX. tc.) elfogadása révén jogilag is létrejön a proletárdiktatúra. Fokozódik a terror és a megfélemlítés. Hamarosan megkezdődnek a „tisztogatások” a hatalomra került kommunisták között is. Kivégzik Rajk Lászlót és társait (október 15.).

1950: kezdetét veszi a koreai háború. Az északiak támadnak a déliek ellen. Az Egyesült Államok az ENSZ felhatalmazásával bekapcsolódik a háborúba a déliek oldalán, míg az északiak Kína támogatásával indítanak ellentámadást. A háború 1953-ban fegyverszünettel zárul, létrejön az önálló Észak- és Dél-Korea. – Magyarországon kezdetét veszi a totális diktatúrát jelentő Rákosi-korszak. Megkezdődik a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása (téeszesítés) és a nehézipar nagyarányú fejlesztése, valamint a hiánygazdálkodást eredményező tervgazdálkodás.

1953: Sztálin halála bel- és külpolitikai téren egyaránt némi enyhülést hoz a korábbi totális terrorhoz képest, és mérsékli a hidegháborús szembenállást. – Berlinben kommunistaellenes felkelésre kerül sor, amelyet tankokkal vernek le. – Magyarországon a Nagy Imre-kormány megalakulásával „új szakasz” kezdődik a politikában: lépések történnek a törvénytelen ségek felszámolására és az életszínvonal növelésére, megszűnik az erőszakos kollektivizálás.

1955: a Szovjetunió vezetésével megalakul a Varsói Szerződés, amelynek tagjai a szovjet zóna országai. – Aláírják az osztrák államszerződést. A Szovjetunió kivonja katonáit Ausztria területéről, a négy nagyhatalom pedig garanciát vállal az Osztrák Köztársaság semlegeségére.

1956: az SZKP XX. kongresszusának zárt ülésén Nyikita Szergejevics Hruscsov pártfőtitkár a sztálinizmus törvénytelen ségeiről beszél. – Gamal Abdel Nasszer egyiptomi elnök bejelenti a Szezei-csatorna államosítását. Kirobban a szezei válság: Izrael, Nagy-Britannia és Franciaország megtámadják Egyiptomot (második arab–izraeli háború).

1956. október 23.: a budapesti egyetemisták rokonszenvtüntetése a lengyel reformok és Nagy Imre mellett fegyveres felkeléssé alakul át. Kitér a forradalom, amely a szovjet fegyveres beavatkozás nyomán szabadságharcra változik.

1956. november 4.: a szovjet hadsereg támadása következtében elbukik a magyar forradalom és szabadságharc. Nagy Imre és társai a jugoszláv nagykövetségre menekülnek. Szovjet kezdeményezésre Kádár János vezetésével megalakul és átveszi a hatalmat a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, amely haladéktalanul felszámolja a forradalom vívmányait.

1957: Franciaország, Olaszország, az NSZK és a Benelux államok képviselői Rómában aláírják az Európai Gazdasági Közösség (Közös Piac) alapokmányát. – Dwight D. Eisenhower amerikai elnök körvonalazza közel-keleti „doktrínáját”, amelynek lényege az arab államok támogatása „a kommunizmus veszélye” ellen.

1958. június 16.: kivégzik Nagy Imrét és társait, akiket 1956-ban játszott szerepükért korábban zárt tárgyaláson államellenes összeesküvés vádjával ítélték halálra.

1959: Kubában a diktatúra ellen fellépő Fidel Castro kerül hatalomra. A Szovjetunió támogatásával Kuba szocialista típusú állammá alakul.

1961: az Amerikai Egyesült Államok támogatásával felfegyverzett kubai emigránsok partra szállnak a kubai Disznó-öbölben, hogy megbuktassák Fidel Castrót. Az akció sikertelenül ér véget. – Megépül a Nyugat-Berlint körbezáró fal, amely hosszú évtizedekre a megosztott világ és a hidegháború jelképévé válik. – A Vosztok I. űrhajó fedélzetén Jurij Gagarin szovjet űrhajós a világűrben jár (április 12.).

1962: a Kubába telepített szovjet rakéták miatt az Egyesült Államok támadásra készül. A világháborúval fenyegető, feszült helyzet a két szuperhatalom között végül kölcsönös engedményekkel oldódik meg.

1962–1965: a második vatikáni zsinaton a római katolikus egyház a korszak követelményeihez igazítja liturgiáját, meghirdeti a keresztyén felekezetek együttműködését, hangsúlyozza karitatív és békítő tevékenységének fontosságát.

1963: az Egyesült Államok és Szovjetunió atomsorompó-szerződést köt az atomfegyverek elterjedésének megakadályozása érdekében.

1964: az Egyesült Államok is bekapcsolódik a vietnami háborúba, amely a szovjetek és a kínaiak által támogatott kommunista Észak, illetve a nyugatiak által segített Dél között robbant ki. A súlyos veszteségeket elszenvedő Egyesült Államok 1973-ban békekötésre kényszerül. Vietnam kommunista vezetés alatt egyesül.

1968: baloldali diáklázadások törnek ki Párizsban és Amerika nagyvárosaiban a vietnami háború, az embertelen és megalkuvást (konformizmust) hirdető nyugati társadalmak ellen. – A Szovjetunió vezetésével a Varsói Szerződés csapatai bevonulnak Csehszlovákiába, és véget vetnek az ún. prágai tavasszal jelzett változásoknak. (Az akcióban Románia nem vesz részt.) Nyilvánvalóvá válik: a Szovjetunió nem engedi, hogy bármely ország kiváljon az érdekszférájából. – Magyarországon életbe lép az új gazdaságirányítási mechanizmus.

1969. július 12.: az amerikai Apollo-program keretében először jár ember a Holdon. Neil Armstrong és Buzz Aldrin után – 1969 és 1972 között – további öt űrhajópáros teljesített sikeres holdra szállást.

1972: az Egyesült Államok és a Szovjetunió aláírja a SALT-I szerződést. A két szuperhatalom – a kialakult erőegyensúly alapján – maximálta a felhalmozott nukleáris fegyverek számát.

1973–1974: olajárrobbanás. Az arab–izraeli háborús konfliktusok nyomán az arab országok csökkentik olajtermelésüket, s ezzel az olaj ára kb. négyszeresére nő.

1975: az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet záróülése Helsinkiben. Aláírják a helsinki záróokmányt az európai határok erőszakos megváltoztatásának tilalmáról, a kisebbségi jogokról, az együttműködés és az emberi jogok alapelveiről.

1979: Az Egyesült Államok és a Szovjetunió aláírja a SALT-II. szerződést, amely végül hivatalosan nem lép életbe. – Iránban iszlám forradalom robban ki. Vallási törvényeket vezetnek be, és az ország szembefordul addigi szövetségesével, az Egyesült Államokkal. – A szovjet csapatok az ottani szovjet orientációjú kormány megsegítésére bevonulnak Afganisztánba. A majd egy évtizedig tartó eredménytelen háborút a genfi megállapodás (1988) zárja le. A szovjet csapatok 1989-ben kivonulnak Afganisztánból.

1980: Lengyelországban a sorozatos sztrájkok nyomán megalakul a Szolidaritás szakszervezet. Mivel az új szervezet veszélyeztette az állampárt monopóliumát, a következő évben katonai hatalomátvételre került sor (1981. december).

1989–1990: a Szovjetunió vereséget szenved a fegyverkezési versenyben. Véget ér a hidegháború, Európában összeomlanak a kommunista rendszerek.

1989. június 16.: Budapesten ünnepélyes keretek között újratemetik Nagy Imrét és mártírtársait. Megbukik a Kádár-rendszer.

1989. október 23.: az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásai nyomán elfogadott, a békés átmenetet szabályozó törvények alapján kikiáltják a harmadik Magyar Köztársaságot.

1989. november: megkezdődik a berlini fal lebontása. A fal évtizedeken keresztül Európa és a világ kettéosztottságát jelképezte.

1990: Magyarországon az első szabad választások után koalíciós kormány alakul (MDF, FKgP, KDNP) Antall József vezetésével. Az országgyűlés a két legtöbb szavazatot szerző párt – az MDF és az SZDSZ – megegyezése alapján Göncz Árpádot választja köztársasági elnökké.

1990. október: egyesül a két Németország (az NDK beolvad az NSZK-ba).

1991: befejeződik a szovjet csapatok kivonása Magyarországról, megszűnik a KGST, felosztatják a Varsói Szerződést, és Brüsszelben aláírják Magyarország társulási szerződését az Európai Közösséggel. – A Szovjetunió tizenegy tagköztársaságának vezetői aláírják a Független Államok Közössége (FÁK) alapító dokumentumát. A szovjet birodalom fokozatosan felbomlik. – Kirobban a délszláv válság, amely polgárháborúk sorozata, véres harcok és tömegmészárlások után végül Jugoszlávia felbomlásához vezet. Létrejön az önálló Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Bosznia és Hercegovina, valamint Montenegró. – Kezdetét veszi az Egyesült Államok és szövetségeseinek első Öböl-háborúja Irak ellen.

1992: a maastrichti szerződés alapján létrejön az Európai Unió. A dokumentum rögzíti az uniós állampolgárság bevezetését és az európai parlament jogkörének bővítését. – Csehszlovákia felbomlása nyomán megalakul az önálló Csehország és Szlovákia.

1999: Magyarország – az 1997-es népszavazás eredményeként – a NATO teljes jogú tagja lesz. – A koszovói albán kisebbség védelmében a NATO bombázza Kis-Jugoszláviát.

2001. szeptember 11.: terrortámadás éri a New York-i világkereskedelmi központot. A támadásra válaszul az Egyesült Államok háborút indít Afganisztán, majd Irak ellen.

2002: az Európai Unió 12 tagállama bevezeti a közös valutát, az eurót.

2004. május 1.: tíz új tagállammal – köztünk Magyarországgal – bővül az Európai Unió, amely így már huszonöt tagot számlál.

2007: Bulgária és Románia csatlakozik az Európai Unióhoz, amely ezzel 27 tagúra bővül.

NÉVTÁR

Aczél György (1917–1991): kommunista politikus. Az 1956-os forradalmat követően – különböző tisztségeket betöltve – közel harminc éven át meghatározó szerepet játszott a korszak művelődéspolitikájában. Kiterjedt személyes kapcsolatrendszerének és az MSZMP első emberéhez, Kádár Jánoshoz fűződő baráti viszonyának köszönhetően gyakorlatilag korlátlan hatalommal irányította a kultúrpolitikát és annak napi gyakorlatát. Az ő nevéhez fűződik a később „három T” (támogatás, türés, tiltás) néven elhíresült művelődéspolitikai irányelvek megalkotása.

Adenauer, Konrad (1876–1967): német konzervatív politikus, a Német Szövetségi Köztársaság első kancellárja. Hitler hatalomra jutása előtt Köln főpolgármestere volt (1917–1933). Részt vett az 1944. július 20-i Hitler-ellenes merényletben, ezért bebörtönözték. A második világháború után a Kereszténydemokrata Unió (CDU) alapító tagja. Vezetésével nyerte meg a párt az 1949-es választásokat. Adenauer volt az NSZK első kancellárja 1949 és 1963 között, 1951 és 1955 között egyben külügyminiszter is. Ezekben az években a Marshall-terv segítségével megtörtént az ország gazdasági stabilizációja, és létrejött a szociális piacgazdaság. Adenauer a francia–német viszony rendezésére törekedett, ami lehetőséget teremtett a háborúban vesztes ország elszigeteltségének feloldására. Az NSZK csatlakozott az Európa Tanácshoz (1949), a Montánunióhoz (1951), a NATO-hoz (1955) és az Európai Gazdasági Közösséghez (1957).

Antall József (1932–1993): történész, konzervatív politikus, Magyarország rendszerváltozás utáni első miniszterelnöke (1990–1993). Az 1956-os forradalom idején részt vett a Független Kisgazdapárt újjászervezésében. A forradalom leverése után letartóztatták, majd eltiltották a tanítástól. A későbbiekben az Orvostörténeti Múzeum igazgatójaként dolgozott. 1989-ben a kerekasztal-tárgyalásokon a Magyar Demokrata Fórum fődelegátusa. 1989 októberétől az MDF elnöke, majd az MDF–FKgP–KDNP koalíció élén miniszterelnök. Jelentős szerepe volt a KGST és a Varsói Szerződés felbomlásában, a magyar–csehszlovák–lengyel visegrádi együttműködés és az ország európai integrációs folyamatának megindításában. Miniszterelnöksége idején alakult ki Magyarországon a demokratikus politikai intézményrendszer és jött létre a piacgazdaság.

Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944): publicista, politikus. Politikai pályáján a jobboldali politizálástól eljutott az aktív antifasiszta ellenállásig. Az első világháború után részt vett a Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE), majd a Fajvédő Párt megalapításában. 1930-ban megszervezte a Nemzeti Radikális Pártot, amely 1936-ban egyesült a Független Kisgazdapárttal. Az 1930-as évek végén és a második világháború alatt parlamenti felszólalásaiban, cikkeiben élesen támadta a németbarát külpolitikát. 1942-ben bekapcsolódott a Történelmi Emlékbizottság munkájába, és részt vett a március 15-i háborúellenes tömegtüntetés megszervezésében. A német megszállást követően a Gestapo őrizetbe vette. Szabadulása után, 1944 novemberében németellenes fegyveres ellenállási mozgalmat szervezett (Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága). A nyilasok később elfogták, és 1944. december 24-én Sopronkőhidán kivégezték.

Bárdossy László (1890–1946): diplomata, politikus. Magyarország Bárdossy miniszterelnöksége idején lépett be a második világháborúba. 1941-től külügyminiszter volt, majd Teleki Pál halála után miniszterelnök (1941. március – 1942. március). Csatlakozott a Jugoszlávia elleni német hadjárathoz (1941. április 11.), és hadiállapotot létesített a

Szovjetunióval (június 27.). Hadat üzent az Egyesült Államoknak (december 13.), és hozzájárult a 2. magyar hadsereg frontra küldéséhez. Nevéhez fűződik a faji alapú, a zsidók és keresztények házasságkötését tiltó ún. harmadik zsidótörvény. A Népbíróság 1946-ban háborús bűnösként golyó általi halálra ítélte, s kivégezték.

Bethlen István gróf (1874–1946): konzervatív politikus, a két világháború közötti Magyarország meghatározó személyisége. Erdélyi nagybirtokos családból származott. 1901-től parlamenti képviselő. Az első világháborús vereség után a Tanácsköztársaság elől Bécsbe menekült, és az Antibolsevista Comité vezetője lett. 1919 októberében kezdeményezésére alakult meg a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja. 1920-ban tagja volt a magyar békedelegációnak. A Teleki-kormány bukása után tíz évig miniszterelnök (1921–1931). Meghiúsította IV. Károly második „királypuccsát”. Nevéhez fűződik a Horthy-korszak konszolidációja. Kiegyezett a Magyarországi Szociáldemokrata Párttal (Bethlen–Peyer megállapodás, 1921. december), majd híveivel együtt belépett a Kisgazdapártba, és erős kormányzópartot hozott létre (Egységes Párt, 1922. február). Szűkítette a választójogot, és néhány nagyváros kivételével visszaállította a nyílt szavazás rendszerét – így biztosította a kormánypárt győzelmét a választásokon. Népszövetségi kölcsön megszerzésével elősegítette az ország gazdasági talpra állását. Létrehozta a Nemzeti Bankot, és új pénzt vezetett be (pengő, 1927). Örök barátsági szerződést kötött Olaszországgal (1927). A gazdasági válság következményei és a személyét ért bírálatok miatt 1931. augusztus 24-én lemondott, de továbbra is a politikai élet meghatározó szereplője maradt. Az 1939-es választások után Horthy a felsőház örökös tagjává nevezte ki. 1943–1944-ben az angolszász hatalmakkal való megegyezést szorgalmazta, a különbéke-kísérletek egyik irányítója volt. A német megszállás után illegálisba kényszerült. 1944 decemberében a szovjetek letartóztatták, majd Moszkvába hurcolták, ahol egy rabkórházban ismeretlen körülmények között meghalt.

Bibó István (1911–1979): jogász, történész, politikus, államminiszter. A második világháborút megelőzően részt vett a Márciusi Front programnyilatkozatának megszövegezésében. 1945 után a Belügyminisztériumban dolgozott, és a Nemzeti Parasztpárt aktív politikusa lett. *A magyar demokrácia válsága* című munkája (1945) komoly vitákat váltott ki. Miután az 1950-es évek elején megfosztották egyetemi állásától, könyvtárosként dolgozott. 1956. október 30-án részt vett a Nemzeti Parasztpárt, illetve új nevén a Petőfi Párt újjászervezésében. A párt november 2-án miniszternek jelölte az újjáalakuló Nagy Imre-kormányba; november 3-án államminiszterré nevezték ki. November 4-én Tildy Zoltánnal együtt tárgyalt az Országgyűlést megszálló szovjet csapatok vezetőivel. 1957-ben letartóztatták, és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban szabadult. Ismét könyvtárosként dolgozott, és tudományos munkát végzett. A Kádár-rendszerrel szemben szerveződő ellenzék példaképének tekintette. 1980-ban a magyar szellemi élet 72 képviselője *Emlékkönyvvel* tisztelgett életműve előtt.

Brandt, Willy (1913–1992): német szociáldemokrata politikus, az NSZK kancellárja. Hitler hatalomra jutása után elhagyta Németországot. A második világháború végén bekapcsolódott a német politikába. 1957 és 1966 között Nyugat-Berlin polgármestere volt. Vezetésével a német szociáldemokrácia lemondott marxista célkitűzéseiről, így sikerült kiszélesítenie szavazóbázisát (Bad Godesberg-i program, 1959). Kancellársága idején (1969–1974) új nyugdíj-, betegbiztosítási és adótörvényeket vezettek be. Brandt meghirdette az „új keleti politikát”. 1970-ben szerződést kötött a Szovjetunióval, majd a Varsói Szerződés több államával, elismerte a szovjet (Kelet-Poroszország) és a lengyel (Odera–Neisse) határokat, 1972-ben aláírta a két német állam alapszerződését. 1974-ben egy kémkedési ügy miatt lemondott, de 1987-ig a Németországi Szociáldemokrata Párt (SPD) elnöke maradt.

Breznyev, Leonyid (1907–1982): szovjet politikus, 1964-től haláláig a kommunista párt főtitkáraként a Szovjetunió első embere. Leállította a Hruscsov-korszakban meghirdetett óvatos reformpolitikát, minden eszközzel védte a szovjet érdekszférát (a „prágai tavasz” leverése, 1968), sőt igyekezett kiterjeszteni (afganisztáni háború, 1979).

Churchill, Winston (1874–1965): angol konzervatív politikus, brit miniszterelnök. Részt vett az angol–búr háborúban, majd a gyarmati ügyek államtitkára lett, később az admirális első lordjaként modernizálta a brit haditengerészetet. 1919-ben hadügyminiszter, 1924 és 1929 között pénzügyminiszter. Az 1930-as években ellenezte a Hitlerrel szembeni megbékélési politikát. 1940 májusától 1945-ig miniszterelnök. Személyesen irányította Anglia védelmét a német légitámadásokkal szemben. 1941-ben szövetséget kötött a Szovjetunióval, majd Roosevelttel amerikai elnökkel közösen kiadták az ún. Atlanti Chartát (1941. augusztus). A teheráni és a jaltai konferencián képviselte országát, megegyezett Sztálinnal a háború utáni európai határokról és befolyási övezetekről. 1945-ben a választásokon vereséget szenvedett. 1946 márciusában híres fultoni beszédében előre jelezte a hidegháború kialakulását („a balti-tengeri Stettintől az adriai-tengeri Triesztig vasfüggöny ereszkedik le Európára”). 1951–1955 közötti második miniszterelnöksége idején szoros együttműködésre törekedett az Egyesült Államokkal, szorgalmazta az Európai Gazdasági Közösség (EGK) létrehozását. A második világháborúról szóló visszaemlékezéséért 1953-ban irodalmi Nobel-díjat kapott.

Clemenceau, Georges (1841–1929): francia politikus, két alkalommal miniszterelnök (1906–1909 és 1917–1920 között). A versailles-i békekonferencia elnökeként Németország politikai-gazdasági súlyának csökkentését és katonai erejének meggyengítését szorgalmazta. Támogatta az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását, utódállamainak területi igényeit. Célja a közép-európai kisállamok megerősítése a Szovjetunióval szemben.

Csang Kaj-sek (1887–1975): kínai tábornok, politikus, Kína államfője. Katonai képzésben részesült, majd 1911-ben csatlakozott a köztársasági Kína megteremtéséért küzdő, Szun Jatszen vezette Kínai Nemzeti Párthoz (a Kuomintanghoz). Az 1920-as évek elején együttműködött a Szovjetunióval és a kínai kommunista mozgalommal. 1927-ben „nemzeti kormányt” alakított Nankingban. 1928-tól a Kuomintang elnöke, a hadsereg főparancsnoka. 1937 és 1945 között a kínai nemzeti hadsereg élén a japán hódítók ellen harcolt. 1945-ben – az öt győztes nagyhatalom egyikének államfőjeként – részt vett a háború utáni rendezésben. Az 1946 és 1949 között folyó, kiújult polgárháborúban, amelyben a Szovjetunió által támogatott maoisták voltak az ellenfelei, vereséget szenvedett. Hadseregének megmaradt részével Tajvan szigetére menekült. 1950 és 1975 között Tajvan államelnöke volt.

Dálnoki Miklós Béla (1890–1948): katonatiszt, vezérezredes, az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke. 1942-től 1944-ig Horthy Miklós kormányzó katonai irodájának főnöke és főhadsegéd. 1944-ben a kormányzó feltétlen támogatójaként került a Kárpátokban állomásozó 1. magyar hadsereg élére. 1944 októberében a sikertelen kiugrási kísérletet követően szűkebb katonai törzsével átment a szovjet hadsereghez. Az 1944 decemberében Debrecenben összeülő Ideiglenes Nemzetgyűlés megválasztotta az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökének. Kormányára 1944 decemberében hadat üzent Németországnak, és 1945 januárjában Moszkvában aláírta a fegyverszüneti megállapodást.

Eisenhower, Dwight D. (1890–1969): tábornok, republikánus párti politikus, az 1950-es években az Egyesült Államok elnöke. 1942–1943-ban az észak-afrikai, majd 1944–1945-ben a nyugat-európai szövetséges haderők főparancsnoka. Vezetésével hajtották végre a normandiai partraszállást (1944. június 6.). 1945-től három éven keresztül az Egyesült Államok vezérkari főnöke volt, majd elnök lett (1953–1961). A szuezi válság idején fellépett Nagy-Britanniával, Franciaországgal és Izraellel szemben. A róla elnevezett Eisenhower-doktrína (1957) a közel-keleti országoknak ígért katonai segítséget egy esetleges kommunista terjeszkedés megakadályozására.

Ferenc Ferdinánd (1863–1914): Habsburg főherceg, trónörökös. Ferenc József és Erzsébet királynő Rudolf nevű fiának öngyilkossága után lett az Osztrák–Magyar Monarchia trónjának várományosa. A Monarchia trialista alapon történő, a szláv népekre támaszkodó átalakításának híve volt. 1914 júniusában egy osztrák–magyar hadgyakorlat megtekintésére érkezett a boszniai Sarajevóba, ahol egy Gavrilo Princip nevű szerb diák feleségével együtt meggyilkolta. A merénylet ürügyül szolgált a Szerbiához intézett hadüzenethez, és végső soron az első világháború kirobbantásához vezetett.

Gandhi, Mohandász Karamcsand (Mahatma) (1869–1948): indiai ügyvéd, politikus, az indiai nemzeti függetlenségi mozgalom vezetője. Angliában tanult jogot, majd az Indiai Nemzeti Kongresszus Párt vezetőjeként fellépett a brit gyarmatosítás ellen. Erőszakmentes polgári engedetlenséget hirdetett: ennek értelmében az indiaiak nem vállaltak hivatalos angol vezetésű intézményekben, és nem vásároltak angol ipari termékeket. A hazai ipart támogató mozgalomával munkát és jövedelmet kívánt biztosítani az embereknek. A brit gyarmati hatóságok több alkalommal börtönbüntetésre ítélték. A muzulmánokkal is megegyezésre törekedett. Sokat tett azért, hogy India független országgá váljon. 1948-ban, egy évvel a függetlenség kivívása után egy hindu merénylő oltotta ki az életét.

Gaulle, Charles de (1890–1970): francia tábornok, a második világháború idején az emigráns kormány vezetője, Franciaország miniszterelnöke (1944–1946), majd az 1950-es évek végétől köztársasági elnök. Harcolt az első világháborúban. Már az 1930-as években felismerte, hogy a modern hadviselésben döntő szerepe lesz a páncélosoknak és légierőnek. 1940 júliusától hadügyminiszter. A harmadik köztársaság összeomlása után Angliába menekült, és Londonból irányította a francia ellenállási mozgalmat („Szabad Franciaország”). Miután az ország felszabadult, 1944 októberétől 1946 januárjáig Franciaország kormányfője volt. A sorozatos kormányválságok miatt lemondott, és csak 1958-ban tért vissza a politikába. Új alkotmányt dolgoztatott ki, és az ötödik köztársaság első elnöke lett (1959–1969). 1962-ben elismerte Algéria függetlenségét. Elnöksége idején Franciaország fegyverkezésbe kezdett, atomhatalommá vált, és kilépett a NATO katonai szervezetéből. De Gaulle célja az volt, hogy Franciaországot a világpolitika meghatározó szereplőjévé tegye. Az 1968-as párizsi diákmegmozdulások után sokat veszített népszerűségéből, ezért 1969-ben lemondott.

Gorbacsov, Mihail (1931–): szovjet politikus, a Szovjet Kommunista Párt utolsó főtitkára. 1985-ben, a Szovjetunió súlyos gazdasági válságának közepette lett a párt – és ezzel az ország – első embere. Meghirdette a *glasznosztj* (nyíltság) és a *peresztrojka* (átalakítás) programját. Intézkedéseivel a bukástól kívánta megmenteni a kommunista államot, de ezek inkább csak a feszültségek felszínre törését segítették elő. A szovjet gazdaság meggyengülése miatt 1985-ben megállapodást kötött Reagan amerikai elnökkel az európai atomfegyverek felszámolásáról – ez a hidegháború és a szovjet szuperhatalmi státusz végét jelentette. A keleti blokk or-

szágaiban nem állta útját a kommunista rezsimnek felszámolásának, és hozzájárult Németország újraegyesítéséhez. A szovjet csapatok kivonultak a térség államaiból. 1991 nyarán sikertelen puccsot kíséreltek meg Gorbacsov ellen – ezt követően lemondott pártfőtitkári tisztségéről. 1990-ben Nobel-békedíjat kapott.

Gömbös Gyula (1886–1936): katonatiszt, radikális jobboldali politikus, Magyarország miniszterelnöke a két világháború között (1932–1936). Az első világháborús vereséget követően 1919-ben a Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) alapítója és az Antibolsevista Comité tagja. A Tanácsköztársaság idején a szegedi ellenforradalmi kormány hadügyi államtitkára. 1923-ban ellentétbe került Bethlen Istvánnal, és megalakította a Magyar Nemzeti Függetlenségi Pártot (Fajvédő Párt). 1928-ban visszatért az Egységes Pártba, és a következő évben honvédelmi miniszter lett. 1932. október 1-jétől miniszterelnök. Fajvédő elképzeléseit feladva kiegyezésre törekedett a hagyományos politikai, gazdasági és pénzügyi csoportokkal, bár meghirdette az „őrségváltás politikáját”, amely a középosztály fokozottabb politikai szerepvállalását jelentette. Külpolitikájában Olaszország, Ausztria és Németország szövetségét kereste. Az 1930-as évek közepén az államhatalom átszervezésének kísérlete miatt a konzervatív Bethlen-vonal és a baloldali ellenzék is támadta. Politikája nyomán Horthy kormányzóval is ellentétbe került, és a leváltástól csak betegsége, illetve halála mentette meg.

Göncz Árpád (1922–): író, műfordító, a rendszerváltás után Magyarország első köztársasági elnöke. 1945 és 1948 között a Független Kisgazdapárt tagja volt, a párt főtitkárának, Kovács Bélának a személyi titkára. Az 1956-os forradalomban játszott szerepe miatt 1957-ben letartóztatták, a Bibó-per másodrendű vádlottjaként életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban szabadult. Az 1980-as években bekapcsolódott a demokratikus ellenzéki mozgalmakba, a Szabad Demokraták Szövetségének alapító tagja volt. 1990-ben az MDF–SZDSZ közötti politikai megállapodás nyomán lett köztársasági elnök. 1995-ben a parlament újraválasztotta. Hivatalát 2000-ig töltötte be.

Göring, Hermann (1893–1946): német politikus, a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) egyik vezetője. Az 1920-as évek elejétől részt vett a náci párt munkájában, a Reichstag egyik első náci képviselője volt. 1932-től a birodalmi gyűlés elnöke. 1935-től a légierő parancsnoka. Jelentős szerepet játszott a Gestapo, valamint a koncentrációs táborok megszervezésében. A második világháború alatt feladatai közé tartozott a gazdasági élet ellenőrzése és háborús mozgósítása. A nürnbergi nemzetközi katonai bíróság kötél általi halálra ítélte, de az ítélet végrehajtása előtt megmérgezte magát.

Hitler, Adolf (1889–1945): német politikus, a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) vezetője, Németország kancellárja, Führer. 1919-ben lépett be az NSDAP-be. 1923-ban Münchenben részt vett a sikertelen államcsínykísérletben (sörpuccs), amiért bebörtönözték. A börtönben írta meg a náciizmus ideológiáját és politikai programját kifejtő *Mein Kampf* (Harcom) című művét. Pártjának népszerűsége a nagy gazdasági világválság idején nőtt meg. A legerősebb párt vezetőjeként 1933. január 30-án német kancellári kinevezést kapott. Paul von Hindenburg köztársasági elnök halála után, 1934-ben felvette a *Führer* („vezér”) címet. A weimari köztársaság csődjét kihasználva felszámolta a demokráciát, és totális diktatúrát épített ki. 1935-ben a nürnbergi faji törvényekkel kezdetét vette a zsidók diszkriminációja, amely a második világháború idején tömeges népirtásba, a holokausztba torkollott. Külpolitikai téren Hitler a versailles-i békerendszer felszámolására törekedett. 1933-ban Németország kilépett a Népszövetségből, 1935-ben népszavazással Németországhoz csatolták a Saar-vidéket, a következő évben Németország szövetséget kötött

Olaszországgal és Japánnal. 1938-ban bekebelezte Ausztriát és a Szudéta-vidéket, majd 1939-ben megszállta Csehországot. 1939. szeptember 1-jén a német hadsereg megtámadta Lengyelországot: kezdetét vette a második világháború. A német hadsereg nyugat-európai sikerei után a Szovjetunió megtámadása (1941) fordulatot hozott a háború menetében, és végül győzött az antifasiszta koalíció túlereje. Berlin elestét Hitler már nem várta meg. 1945 áprilisában öngyilkos lett.

Horthy Miklós (1868–1957): tengerésztiszt, Magyarország kormányzója a két világháború között (1920–1944). Jómódú, református középneemesi családból származott. 1909-től 1914-ig Ferenc József császár egyik szárnysegédje volt. Az első világháború alatt az Osztrák–Magyar Monarchia adriai hadiflottájánál szolgált. Az otrantói tengeri ütközetben aratott győzelem tette ismertté a nevét (1917. május). A háború végén az osztrák–magyar flotta főparancsnoka, ellentengernagy lett. A Tanácsköztársaság idején a szegedi ellenkormány hadügyminisztere és a Nemzeti Hadsereg fővezére. 1919. november 16-án ünnepélyesen bevonult Budapestre. 1920. március 1-jén a nemzetgyűlés kormányzóvá választotta. 1921-ben megakadályozta IV. Károly visszatérési kísérleteit, majd támogatta a bethleni konszolidációt. Külpolitikai célja a trianoni szerződés revíziója volt, így az 1930-as évek közepétől elfogadta a náci Németországgal való politikai szövetséget és az ennek köszönhető bécsi döntéseket (1938, 1940). Szorgalmazta Magyarország belépését a második világháborúba, de 1942-től lépéseket tett a kiugrás előkészítésére. 1944. március 19-én tudomásul vette a német megszállást, októberben pedig sikertelen kiugrási kísérletet hajtott végre. Államfői hatalmáról a németek mondatták le, és a német fenyegetések hatására kinevezte miniszterelnökké a nyilas Szálasi Ferencet. A háború után visszavonultan, családja körében élt Portugáliában. 1993-ban, a rendszerváltozást követően hamvait hazahozták Magyarországra, és az egykori kenderesi családi birtokon újratemették.

Ho Si Minh (1890–1969): vietnami kommunista politikus és államférfi. Az 1920-as években került kapcsolatba a munkásmozgalommal. 1930-ban megalapította az Indokínai Kommunista Pártot. 1941-ben megszervezte, majd vezette a Vietnami Függetlenségi Mozgalmat (Viet Minh), amely a japán megszállók ellen harcolt. Japán veresége után 1945 szeptemberében Hanoiban kikiáltotta a Vietnami Demokratikus Köztársaságot. A vietnami ideiglenes kormány első elnöke lett, majd államelnök (1946–1969). Az 1950-es években a francia gyarmati uralom elleni harc élére állt (indokínai háború). Az 1960-as években a Vietnam egységéért vívott partizánháború egyik kezdeményezője. Célja a dél-vietnami Amerika-barát rendszer megdöntése volt, irányította és szervezte az amerikaiak elleni háborút (vietnami háború).

Hruscsov, Nyikita Szergejevics (1894–1971): szovjet politikus, a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának első tiktára. 1953-ban, Sztálin halála után került az SZKP élére. 1956 februárjában az SZKP XX. kongresszusán elítélte Sztálin politikáját és a személyi kultuszt. A GULAG-táborok több százezer foglyát szabadon engedték. Hruscsov kibékült a Joszip Tito vezette Jugoszláviával, és csúcstalálkozót kezdeményezett az Egyesült Államok elnökeivel, enyhítve ezzel a két szuperhatalom feszült viszonyát. Kivonta a szovjet csapatokat Ausztriából, és megkötötte az osztrák államszerződést, ugyanakkor létrehozta a Varsói Szerződést (1955), amely legalizálta a szovjet katonai jelenlétet Közép-Kelet-Európában. Leverte az 1956-os magyar forradalmat, és támogatta a berlini fal felépítését. A kubai rakétaválságban elszenvedett szovjet presztízsveszteség, a Kínával elmérgesedő viszony, az általa meghirdetett gazdasági terv kudarca, valamint a pártapparátus ellenállása 1964-ben Hruscsov bukásához vezetett. A pártvezetés minden tisztségétől megfosztotta.

XXIII. János (1881–1963): római pápa. Egyszerű olasz parasztcsaládból származott, és később pápáként is egyszerű, szerény életet élt. Viszonylag rövid pápasága idején (1958–1963) a római katolikus egyház megújítására, modernizálására törekedett. Összehívta a II. vatikáni zsinatot (1962–1965), amelyen jelentős egyházi reformokról döntöttek – például a latin helyett bevezették az anyanyelvi liturgiát, eltörölték a tiltott könyvek jegyzékét stb. XXIII. János pápa meghirdette az ökumenizmust: szorgalmazta a többi keresztény felekezettel való összefogást. A zsinat programot hirdetett a katolikus egyház és a nem hívők viszonyának rendezésére is.

II. János Pál (1920–2005): lengyel származású római pápa. 1978-ban választották pápává. Ő volt az első szláv, 1523 óta az első nem olasz pápa. Egyházfői tevékenysége a népek és vallások közti egyetértés erősítését szolgálta – ennek jegyében bocsánatot kért az egyház múltbéli bűneiért. Erkölcsi tanításában konzervativizmus jellemezte (a papi nőtlenség fenntartása, abortuszellenesség stb.), valamint az emberi élet és méltóság melletti kiállás. Társadalmi kérdésekben egyaránt bírálta a „létező” szocializmust és a kapitalizmust. Szorgalmazta a keresztény gyökerek megemlítését az Európai Unió alkotmányában. A béke híve volt, többször fel-emelte szavát a háborúk ellen. Rendkívül sokat utazott, többet, mint az összes korábbi pápa. 1981. május 13-án egy török férfi Rómában rálőtt II. János Pálra. Egyes feltevések szerint a bolgár titkosszolgálat, végső soron pedig a Szovjetunió állt a merénylet mögött, mivel a szovjet vezetés tartott a pápával szoros kapcsolatban álló lengyel Szolidaritás mozgalomtól.

Jászi Oszkár (1875–1957): politikus, társadalomtudós, a nemzetiségi kérdés elismert szakértője. 1906-tól 1918-ig a *Huszádik Század* című folyóirat főszerkesztője. Az 1914-ben alakult Országos Polgári Radikális Párt elnökeként Magyarország demokratikus átalakítását szorgalmazta. 1918 októberében a Nemzeti Tanács tagja, a Károlyi-kormány nemzetiségi ügyekkel megbízott minisztere volt. A Tanácsköztársaság kikiáltása után Bécsbe, majd az Egyesült Államokba emigrált; bírálta a proletárdiktatúrát, a Horthy-rendszert és az 1945 után létrehozott kommunista berendezkedést is.

Kádár János (1912–1989): kommunista politikus, az 1956-os forradalom leverését követően Magyarország első számú pártvezetője. Eredeti neve Csermanek volt; az 1930-as évek elején, az illegális kommunista mozgalom tagjaként vette fel a Kádár nevet. A két világháború között többször letartóztatták és börtönbüntetésre ítélték. A második világháború után a Magyar Kommunista Párt és a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének tagja (1945–1950). Belügyminiszterként (1948–1950) az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) megszervezője, több törvénytelen per és ítélet egyik előkészítője. 1951-ben koholt vádak alapján letartóztatták, és 1954-ig börtönben ült. Az 1956-os forradalom idején a Nagy Imre-kormány minisztereként elfogadta a forradalmi követeléseket. Később titokban Moszkvába utazott, majd november 4-én visszatért Magyarországra, és megalakította a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt. A forradalom leverése és a megtorlások után lényegében visszaállította a korábbi egypárti diktatúrát. 1958-ban – többszöri ígérete ellenére – hozzájárult Nagy Imre perbe fogásához, elítéléséhez és kivégzéséhez. 1963-ban kezdődött a Kádár-korszak „puha diktatúrájának” időszaka, amelynek nyomán Magyarország a szocialista tömb „legvidámabb barakkjává” vált. 1968-ban Kádár hozzájárult, hogy a magyar csapatok részt vegyenek a prágai tavasz katonai leverésében. Nem ismerte fel, hogy a rendszer az 1980-as évek közepére válságba jutott. 1988-tól fokozatosan háttérbe szorult. Előbb pártelnöki tisztségéből mentették fel, majd központi bizottsági tagsága is megszűnt. 1989 júniusában még megérte Nagy Imre és mártírtársai újratemetését, majd nem sokkal később meghalt.

Kállay Miklós (1887–1967): konzervatív politikus, a második világháború időszakának egyik miniszterelnöke. 1929-től országgyűlési képviselő, a bethleni politika híve. 1932-től 1935-ig földművelésügyi miniszter. 1935-ben azért mondott le, mert nem értett egyet Gömbös Gyula szélsőjobboldali törekvéseivel. Bárdossy László lemondása után, 1942-ben miniszterelnök lett. Megpróbálta kivezetni a Magyarországot a háborúból. Ennek érdekében óvatosan lazította a németekkel való együttműködést, és titokban felvette a kapcsolatot az angolszász hatalmakkal. El akarta kerülni az ország német megszállását, ezért politikáját ellentmondásosság jellemezte („Kállay-kettős” vagy „hintapolitika”). A német megszállás (1944. március 19.) után letartóztatták, és koncentrációs táborba hurcolták. A háború után Olaszországban, majd az Egyesült Államokban élt.

Károlyi Mihály gróf (1875–1955): politikus, az első világháború után miniszterelnök, majd Magyarország első köztársasági elnöke. Az ország egyik leggazdagabb arisztokrata családjából származott. A háborús összeomlást követően az őszirózsás forradalom vezéralakja lett, majd elnökletével alakult meg a Magyar Nemzeti Tanács (1918. október 23–24.). IV. Károly király 1918. október 31-én miniszterelnökké nevezte ki. 1919. január 11-én a Magyar Népköztársaság ideiglenes elnöke. Megkezdte a polgári demokratikus reformok megvalósítását, de az újabb területek átadását követelő Vix-jegyzék (1919. március 20.) és az azt követő kommunista puccs megbuktatta. Károlyi visszavonult a politikától, majd 1919 nyarán emigrált. A Horthy-rendszert bírálta, még a kommunistákkal is együttműködött. Magyarországon perbe fogták, birtokait elkobozták. A második világháborút követően, 1946-ban hazatért. 1947-től 1949-ig Magyarország párizsi nagykövete volt. Szembefordult a Rákosi-féle politikával, ezért lemondott, és ismét emigrációba vonult. Franciaországban halt meg.

Kennedy, John Fitzgerald (1917–1963): demokrata párti politikus, az Egyesült Államok elnöke (1961–1963). Az egyik legfiatalabb amerikai elnökként támogatta a tudomány-technikai megújulást és a fekete lakosság helyzetének rendezését. A hidegháború idején is hajlandó volt a párbeszédre: 1961 júniusában találkozott Hruscsov szovjet pártfőtitkárral Bécsben, de a kubai rakétaválság és a berlini fal építése idején határozottan kiállt a kommunizmus terjeszkedése ellen. 1963-ban személyesen biztosította az Egyesült Államok támogatásáról Nyugat-Berlin lakóit, Moszkvában pedig aláírta az atomcsendegyezményt. A fejlődő országokat segélyekkel igyekezett az Egyesült Államok érdekkörébe vonni, különböző segélyprogramokat hívott életre („Élelmiszerral a békéért”, „Szövetség a haladásért”). A Békehadtest keretében fiatal amerikai értelmiségiek vállaltak munkát a kevésbé fejlett régiókban. 1963. november 22-én Dallasban meggyilkolták. A merénylet körülményei máig tisztázatlanok.

Keynes, John Maynard (1883–1946): angol közgazdász, politikus. Úgy vélte, a tőkés piacgazdaságban is szükség van az állam gazdasági szerepvállalására. Az államnak – különösen gazdasági válság idején – megrendelőként jelen kell lennie a gazdaságban, illetve más módon is be kell avatkoznia a gazdaság működésébe (kamatlábak csökkentése, az árak és bérek rögzítése stb.). Mindezek hatására csökkenhet a munkanélküliség, bővülnek a piacok, és végső soron megindul a gazdasági fellendülés. Az Egyesült Államokban Rooseveltnél elnök hatalomra kerülését követően (1933) a gyakorlatban is alkalmazták Keynes gazdasági elméletét.

Khomeini Ruhollah (1902–1989): Irán síita vallási vezetője (ajatollah), az 1979-es iráni forradalom egyik vezéralakja, majd az Amerika-barát perzsa uralkodó elűzésétől haláláig Irán államfője. Szellemi vezetőként sikeresen szállt szembe a nyugati befolyással, és ezáltal az iszlám világban hatalmas tekintélyre tett szert.

Klebelsberg Kunó (1875–1932): a két világháború közötti Magyarország meghatározó kultúrpolitikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter (1922-től). Az első világháborút követően – a bethleni konszolidáció idején – elérte, hogy az állami költségvetés jelentős hányadát fordítsák az oktatás fejlesztésére és a kultúrára. Megreformálta az alap-, közép- és felsőfokú iskolarendszert, fejlesztette a népiskolák és az elemi iskolák hálózatát. A pozsonyi egyetemet Pécsre, a kolozsvárit Szegedre telepítették, majd megnyitották az újonnan létesített debreceni egyetemet. Magyar intézetek nyíltak Bécsben, Berlinben és Rómában (Collegium Hungaricum).

Kovács Béla (1908–1959): paraszti származású kisgazdapárti politikus, földművelésügyi miniszter (1945–1947, 1956). 1933-ban csatlakozott a Független Kisgazdapárthoz, 1945-ben a párt országos főtitkára lett. 1947-ben a kommunista párt irányítása alatt álló Államvédelmi Hatóság (ÁVH) köztársaság-ellenes összeesküvésben való részvétellel vádolta meg. A szovjet katonai hatóságok letartóztatták, és a Szovjetunióba hurcolták. Húsz év kényszermunkára ítélték, de 1955-ben visszahozták Magyarországra. 1956-ban szabadult. A forradalom idején a Nagy Imre-kormány tagja lett. November 4-e után kereste a kiegyezés lehetőségét Kádár Jánossal.

Kun Béla (1886–1939): kommunista politikus, az 1919-es Tanácsköztársaság egyik vezetője, külügyi népbiztos. Az első világháború előtt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt tagja volt, majd hadifogsága idején Oroszországban belépett a bolsevik pártba. Hazatérése után, 1918 novemberében egyik alapítója a Kommunisták Magyarországi Pártjának. 1919 februárjában letartóztatták. Március 21-én a gyűjtőfogházban megállapodott a szociáldemokrata vezetőkkel a KMP és az MSZDP egyesítéséről. Létrejött a Magyarországi Szocialista Párt. A Tanácsköztársaság idején külügyi, rövid ideig hadügyi népbiztos, a Forradalmi Kormányzótanács tényleges vezetője. A proletárdiktatúra bukása után Bécsbe menekült, majd Moszkvába emigrált, ahol a sztálini terror áldozata lett.

Lenin, Vlagyimir Iljics (1870–1924): orosz kommunista (bolsevik) politikus. A XX. század elején az Oroszországi Szociáldemokrata Párt kongresszusán szervezte meg a kommunista irányzatot. Az 1905-ös forradalom után emigrációba kényszerült. 1912-ben megalapította az önálló bolsevik pártot. Az első világháború idején német segítséggel tért vissza Oroszországba. 1917 tavaszán közzétette „áprilisi téziseit”: ebben a proletárdiktatúra megteremtését tűzte ki célul. 1917. október 25-én (november 7-én) a bolsevikok átvették a hatalmat, és Lenint a megalakuló bolsevik kormány vezetőjének (a Népbiztosok Tanácsa elnökének) választották. 1918 márciusában a kibontakozó polgárháború közepette különbékét kötött a központi hatalmakkal. Bevezették az ún. hadikommunizmust, amely a piaci viszonyok teljes megszüntetését jelentette. A hadikommunizmus csődje miatt 1921-ben Lenin új gazdaságpolitika (NEP) kidolgozását kezdeményezte. A munkásosztály vezető szerepére hivatkozó diktatórikus rendszert (proletárdiktatúrát) épített ki, a tényleges hatalom azonban a bolsevik pártvezetés kezében volt. 1922. december 30-án alakult meg a Szovjetunió. 1923-as ún. „végrendelésében” Lenin ellenezte Sztálin pártfőtitkári kinevezését, de betegsége miatt már nem tudta érvényesíteni az akaratát. Halála után bebalzsamozott testét a moszkvai Vörös téren épített mauzóleumban helyezték el.

Lloyd George, David (1863–1945): liberális párti angol politikus, brit miniszterelnök. 1905-től kereskedelem-, pénzügy-, majd hadügyminiszter. 1916 és 1922 között miniszterelnök. A háború befejezése után Nagy-Britannia képviselője a párizsi békekonferencián, amely megalakította a versailles-i békeszerződéseket.

Mao Ce-tung (1893–1976): kínai kommunista politikus, pártelnök, Kína köztársasági elnöke. 1921-ben a Kínai Kommunista Párt egyik alapítója. 1943-tól a párt elnöke. Földosztással sikerült a parasztságot a kommunisták mellé állítania. Miután a kommunisták és támogatóik legyőzték a Csang Kaj-sek vezette Kuomintangot, 1949 októberében Pekingben kikáltották a Kínai Népköztársaságot. Mao az ország első számú vezetője lett. 1950-ben Kína elfoglalta Tibetet. Mao elnök az 1950-es években meghirdette a gazdaság felzárkóztatását célzó „nagy ugrás” politikáját, 1966-ban pedig az ún. kulturális forradalmat, amely több tízezer áldozatot követelt. Halála után pártja fokozatosan felszámolta intézkedéseinek jelentős részét, de a párt monopolhelyzetéről nem mondtak le.

Mindszenty József (1892–1975): katolikus pap (eredeti neve: Pehm József), 1945-től esztergomi érsek, majd bíboros, Magyarország hercegprímása. 1944 márciusától veszprémi püspök. A nyilas hatalomátvételt követően letartóztatták. Érseki hatalmát és személyes tekintélyét is felhasználva határozottan szembehelyezkedett a szovjetek által támogatott kommunistákkal. Erre buzdította az ország hívő lakosságát is. Ellenezte a köztársasági államformát és az egyházi iskolák államosítását. 1948 decemberében letartóztatták, és koncepció perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Miután 1956. október 31-én kiszabadult, november 3-i rádióbeszédében a forradalom mellett foglalt állást, és összefogásra szólította fel a lakosságot. A november 4-i szovjet beavatkozás után az Egyesült Államok budapesti nagykövetségére menekült. A magyar kormány és a Vatikán közötti megállapodás értelmében 1971-ben hagyta el az országot. Bécsi emigrációban halt meg. 1991-ben az esztergomi bazilika kápolnájában újratemették.

Montgomery, Bernard Law (1887–1976): angol tábornagy, a második világháború egyik legismertebb hadvezére. Az első világháborúban a francia fronton harcolt. A második világháborúban ismét Franciaországba vezényelték, majd 1942-ben az észak-afrikai 8. hadsereg parancsnoka lett. El-Alameinnél legyőzte Erwin Rommel német–olasz erőit (1942. október–november), és Tuniszban fegyverletételre kényszerítette őket. Részt vett Szicília és Dél-Itália felszabadításában és a normandiai partraszállásban. Eisenhower tábornok főparancsnoksága alatt Németország teljes vereségéig harcolt. A háború után az európai NATO-haderők főparancsnok-helyettese lett.

Mussolini, Benito (1883–1945): olasz fasiszta politikus, Olaszország miniszterelnöke (1922–1943). Pályafutását baloldali politikusként kezdte, majd az első világháború után az olasz szélsőjobboldali erők vezetője lett. 1919-ben Milánóban Harci Szövetség (Fascio di Combattimento) néven fasiszta szervezetet alapított. 1921-ben Rómában az olasz fasiszta mozgalom vezérévé (Duce) választották. 1922-től miniszterelnökként a parlament háttérbe szorításával, majd parlament nélkül, a Fasiszta Nagytanács segítségével kormányzott. Átszervezte a dolgozók érdekképviseleti rendszerét (korporáció), és nemzeti egység megteremtésére törekedett. A németek oldalán részt vett a második világháborúban. A szövetségesek olaszországi partraszállása után, 1943 júliusában III. Viktor Emánuel király letartóztatta. A németek ugyan kiszabadították, de csak Észak-Olaszországban tudta visszaállítani a hatalmát (Salói Köztársaság). 1945-ben partizánok elfogták és kivégezték.

Nagy Ferenc (1903–1979): kisgazdapárti politikus, Magyarország miniszterelnöke (1946–1947). 1924-ben lépett be a Nagyatádi-féle Kisgazdapártba, majd 1930-ban Tildy Zoltánnal és másokkal megalakította a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Pártot, amelynek főtitkára, később elnöke lett. 1946 februárjától a kisgazda vezetésű koalíciós kormány (MKP, MSZDP, NPP) miniszterelnöke. A szovjet megszállás miatt kénytelen volt engedelményeket tenni a kommunistáknak, de a baloldali erők térnyerését igyekezett megakadályozni. A „köz-társaság-ellenes összeesküvés” kapcsán gyanúba keverték, és lemondásra szólították fel az éppen Svájcban tartózkodó miniszterelnököt. Nagy Ferenc lemondott, és nem tért vissza Magyarországra. Kivándorolt az Egyesült Államokba, ahol bekapcsolódott a magyar emigráció tevékenységébe.

Nagy Imre (1896–1958): politikus, miniszterelnök. Az első világháborúban orosz hadifogságba került, ezt követően csatlakozott a Vörös Hadsereghez és a bolsevik párthoz. A Tanácsköztársaság bukása után a Szovjetunióba emigrált, és különböző pártfunkciókat töltött be. A szovjetek akaratából az Ideiglenes Nemzeti Kormány földművelésügyi minisztere lett (1944–1945). Nevéhez fűződik az 1945-ös földosztás végrehajtása. Később belügyminiszter (1945–1946) és az országgyűlés elnöke (1947–1949). 1950-től 1953-ig élmezési és begyűjtési miniszter. Sztálin halála után a moszkvai vezetés akaratából miniszterelnök (1953. július – 1955. április). Az „új szakasz” reformpolitikája népszerűvé tette, de intézkedései miatt szembekerült a Rákosi–Gerő-féle pártvezetéssel. 1955 áprilisában megfosztották miniszterelnöki tisztségétől, majd a pártból is kizárták. A forradalom követelésére 1956. október 24-től ismét miniszterelnök. Október 28-án elfogadta a forradalom követeléseit, megszüntette az egypártrendszert, és kinyilvánította Magyarország semlegességét (november 1.). November 4-én, a szovjet csapatok támadásakor a jugoszláv követségre menekült, ahonnan Romániába internálták. A Kádár-kormány bíróság elé állította. Konceptiós perben, zárt tárgyaláson halálra ítélték, 1958. június 16-án kivégezték, és jeltelen sírba temették. 1989. június 16-án ünnepélyes keretek között újratemették. Temetése a rendszerváltás szimbolikus eseménye volt.

Nagyatádi Szabó István (1863–1924): kisgazda politikus, földművelésügyi miniszter, az Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt egyik alapítója. A kis- és középbirtokos parasztság érdekeinek képviselője a század elejétől a 1920-as évekig. Nevéhez fűződik az 1920-as földreform, amely szélesíteni kívánta a Horthy-rendszer társadalmi bázisát, és a bethleni konszolidáció egyik alappillére volt.

Nasszer, Gamal Abdel (1918–1970): egyiptomi katonatiszt, politikus. 1954-től miniszterelnök, 1956-tól államfő. Az egyiptomi nemzeti burzsoáziára támaszkodva semleges, egyes esetekben antiimperialista külpolitikát folytatott. Nevéhez fűződik az ún. arab szocializmus elméletének kidolgozása. 1956-ban bejelentette a Szezei-csatorna államosítását, ami a szezei válság kialakulásához vezetett. Az 1967-es hatnapos háborúban vereséget szenvedett Izraeltől.

Nehru, Dzsaváharlál (1889–1964): indiai politikus, az Indiai Nemzeti Kongresszus Párt vezetője, India első miniszterelnöke. Gandhi mellett az India függetlenségéért küzdő nemzeti mozgalom legjelentősebb alakja, 1947 és 1964 között a független India miniszterelnöke és külügyminisztere. 1954-ben Csou En-laj kínai miniszterelnökkel meghirdették a békés egymás mellett élés politikájának alapelveit, majd a következő évben Bandungban (Indonézia) létrehozták az el nem kötelezett országok mozgalmát.

Peyer Károly (1881–1956): szociáldemokrata politikus, országgyűlési képviselő (1922–1947). 1919-től az MSZDP elnöke. 1919–1920-ban a Peidl-, majd a Huszár-kormány minisztere. 1921-ben megállapodást kötött Bethlen István miniszterelnökkel (Bethlen–Peyer megállapodás); ennek köszönhetően az MSZDP – bizonyos engedmények árán – a magyar politikai élet legális szereplőjévé válhatott. 1945 után Peyer ellenezte a kommunistákkal való együttműködést, ezért 1947 nyarán kizárták a MSZDP-ből. Csatlakozott a Magyar Radikális Párthoz, és az 1947-es választásokon képviselői mandátumot is szerzett, de még ez év novemberében emigrált az Egyesült Államokba.

Pozsgay Imre (1928–): kommunista politikus, államminiszter. Az 1970-es évek végétől a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) erősödő reformszárnyának meghatározó képviselője. Művelődési miniszter, majd a Hazafias Népfront elnöke. Az 1987-es lakitelki találkozó résztvevőjeként és az MSZMP reformer politikusaként fontos szerepet játszott a békés rendszerváltás előkészítésében és megvalósításában.

Prohászka Ottokár (1858–1927): katolikus egyházi író, székesfehérvári püspök, a magyar keresztényszocializmus kiemelkedő képviselője. A XX. század elején kíméletlen harcot folytatott a forradalmi munkásmozgalom ellen, ugyanakkor könyveit Rómában indexre tették modernista nézetei miatt. Az írásaiban megjelenő, sokat vitatott antiszemitizmusa abból indul ki, hogy a kapitalizmus és zsidóság összefüggő fogalmak.

Rákosi Mátyás (1892–1971): kommunista politikus, pártfőtitkár. Az első világháborúban az orosz fronton szolgált, 1915-ben hadifogságba esett. Hazatérése után, 1918-ban részt vett a Kommunisták Magyarországi Pártja alapításában. A Tanácsköztársaság idején kereskedelmi népbiztoshelyettes, majd a Vörös Őrség országos parancsnoka. A Tanácsköztársaság bukása után a Szovjetunióba emigrált, és a Kommunista Internacionálé (Komintern) munkatársa lett. Ezt követően Magyarországon végzett illegális szervezőmunkát. 1925-ben letartóztatták, és hosszú börtönbüntetésre ítélték. 1940-ben a szovjet kormány kezdeményezésére az 1848–1849-es honvéd zászlókért cserébe kiadták a Szovjetunióknak, ahol a magyar kommunista emigráció vezetője lett. Hazatérve a Magyar Kommunista Párt (1945–1948), majd a szociáldemokrata párttal való egyesülés után a Magyar Dolgozók Pártja főtitkára (1948–1953). 1949-től miniszterelnök-helyettes, 1952–1953-ban miniszterelnök. Felelősség terheli a többpártrendszer felszámolásáért, a kommunista diktatúra törvénysértéseiért, a koncepciók perекért. A Sztálin halálát követő politikai változások nyomán háttérbe szorult, majd 1956 júniusában leváltották. A forradalom idején a Szovjetunióba menekült, és ott is halt meg.

Reagan, Ronald (1911–2004): republikánus politikus, az Egyesült Államok elnöke (1981–1988). Filmszínészi karrier után 1962-ben csatlakozott a Republikánus Párthoz. 1967 és 1975 között Kalifornia állam kormányzója volt, majd 1980-ban megválasztották elnöknek. Neokonzervatív gazdaságpolitikát folytatott: jelentősen csökkentette a jövedelemadót, leszorította a munkanélküliséget és az inflációt, de a védelmi kiadások növelése hatalmas költségvetési deficitet okozott. Miután a Szovjetunió visszautasította a középhatótávolságú rakéták teljes leszerelésére tett javaslatát, meghirdette az ún. csillagháborús tervet (1983). Az új hidegháborús fegyverkezési verseny a Szovjetunió gazdasági kimerüléséhez vezetett. A két szuperhatalom leszerelési tárgyalásokat kezdett. 1985-től kezdve Reagan elnök évente találkozott Gorbacsov szovjet pártfőtitkárral. A tárgyalássorozat lezárásaként megállapodás született az európai középhatótávolságú atomfegyverek kölcsönös megsemmisítéséről.

Rommel, Erwin (1891–1944): német tábornagy, a második világháború kiemelkedő német hadvezére. Részt vett Franciaország 1940-es lerohanásában. 1941–1943-ban az észak-afrikai német–olasz közös hadsereg (Afrikakorps) főparancsnoka volt. 1942 őszeig sikeres hadműveleteket folytatott a szövetségesek ellen, de serege a hiányos utánpótlás következtében El-Alameinnél vereséget szenvedett az angol Montgomery tábornok csapataitól. 1944 nyarán az Atlanti Fal védelmét irányította Franciaországban. Az 1944. július 20-i Hitler-ellenes merénylet kudarca után öngyilkosságra kényszerítették.

Roosevelt, Franklin Delano (1882–1945): demokrata párti politikus, az Egyesült Államok elnöke (1932–1945). Az 1929–1933-as nagy gazdasági világválság idején választották elnökké, és sikerült úrrá lennie a gazdasági nehézségeken. New Deal („új alku”) néven ismertté vált programja többek között bankzárlat elrendelésével, a szántóföldek arányának csökkentésével, állami munkahelyek létesítésével, infrastruktúra-fejlesztéssel enyhítette a válságot. A második világháború első éveiben az Egyesült Államok hadianyag-szállításokkal támogatta Nagy-Britanniát. Az ország a Pearl Harbor-i támadás (1941. december 7.) után hadat üzent Japánnak, és ezzel belépett a háborúba. Az antifasiszta koalíció tagjaként Roosevelt részt vett a teheráni (1943. november–december) és a jaltai konferencián (1945. február). Támogatta a második front megnyitását Nyugat-Európában 1944 júniusában. Szorgalmazta a háborúban győztes nagyhatalmak együttműködését biztosító Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) létrehozását. Az Egyesült Államok történetében egyedülálló módon négyszer egymás után (1932, 1936, 1940, 1944) megválasztották elnöknek. 1945-ben bekövetkezett haláláig töltötte be ezt a tisztséget.

Stresemann, Gustav (1878–1929): német politikus, külügyminiszter, birodalmi kancellár (1923). Az első világháborúban elszenvedett vereséget követően mindenekelőtt arra törekedett, hogy véget vessen országának nemzetközi elszigeteltségének, és tágabb külpolitikai mozgásteret szerezzen. Az ún. teljesítési politika meghatározó képviselője volt. A Ruhr-konfliktus (1923) lezárása után a Dawes-terv kölcsöneit és hiteleit felhasználva kezdett hozzá a német jóvátételi fizetések teljesítéséhez. 1925-ben aláírta a locarnói szerződést, amelyben elismerte Németország nyugati határainak sérthetlenségét. 1926-ban beléptette Németországot a Népszövetségbe. Ugyanebben az évben – a francia külügyminiszterrel, Aristide Briand-nal megosztva – megkapta a Nobel-békedíjat. 1928-ban aláírta a Kellogg–Briand megállapodást, és részt vett a német jóvátétel kérdését rendező hágai konferencián (Young-terv).

Szálasi Ferenc (1897–1946): vezérkari tiszt, a nyilas mozgalom vezére, miniszterelnök, nemzetvezető. Miután vezérkari őrnagyként nyugdíjazták, 1935-ben megalapította a Nemzeti Akarat Pártját, majd a fasiszta pártokat tömörítő Magyar Nemzeti Szocialista Pártot (1937). Az alkotmányos rend felforgatására való törekvés vádjával rövid időre bebörtönözték. 1939-ben német támogatással létrehozta a Nyilaskeresztes Pártot. 1944. október 16-án – a sikertelen kiugrási kísérletet követően – német nyomásra Horthy kormányzó őt nevezte ki miniszterelnökké. Novembertől az ún. „hungarista állam” nemzetvezetőjeként államfő is. Totális gazdasági és katonai mozgósítással a végsőkig támogatta a németeket, irányította a polgári lakosság ellen bevezetett nyilas terrort, illetve az ehhez kapcsolódó – elsősorban zsidókat sújtó – deportálásokat. A szovjet csapatok elől Németországba menekült. 1945 májusában az amerikaiak letartóztatták, majd kiadták Magyarországnak. A népbíróság háborús főbűnösneként halálra ítélte, 1946 márciusában kivégezték.

Sztálin, Joszif (1879–1953): bolsevik forradalmár, politikus, párt- és állami vezető a Szovjetunióban. Fiatalon bekapcsolódott az illegális munkásmozgalomba. Több alkalommal bebörtönözték, 1913 és 1917 között száműzetésbe kényszerült. 1913-ban használta először a Sztálin („acélos”) nevet. 1917-től a Bolsevik Párt egyik vezetője, a párt lapjának, a *Pravdának* a szerkesztője. A polgárháború idején komoly szerepet vállalt a Vörös Hadsereg katonai vezetésében és a párt adminisztrációjának megszervezésében. 1922-ben megválasztották az SZKP főtitkárának. Lenin halála (1924) után a Szovjetunió első embere. A pártbürokráciára támaszkodva diktatórikus hatalmat épített ki, és törvénytelen ségek sorát követte el. Az ország lakosságát koncepciós perekkel és kényszermunkatáborok (GULAG) felállításával tartották rettegésben. Kiirtották a volt arisztokrácia és nagypolgárság képviselőit, üldözték a gazdag- és középparasztságot, a polgári rétegek képviselőit és az egyházi személyeket. A földbirtokokat államosították, a parasztságot kolhozokba szervezték. Erőszakos iparosítást hajtottak végre, amely a hadsereg fejlesztésének szolgálatában állt. Sztálin 1939-ben titkos megállapodást kötött Hitlerrel Európa felosztásáról. A Szovjetunió 1941-től az antifasiszta koalíció tagjaként harcolt a tengelyhatalmak ellen, Sztálin részt vett a teheráni, jaltai és potsdami konferenciákon. A második világháború után a Szovjetunió kiterjesztette a befolyását egész Kelet-Európára. Az ún. keleti blokk megszállt országaiban sztálinista típusú kommunista rendszerek jöttek létre.

Teleki Pál gróf (1879–1941): földrajztudós, politikus, Magyarország miniszterelnöke. 1909 és 1913 között a Földrajzi Intézet igazgatója volt. Az 1919-es Tanácsköztársaság idején a Bécsben szerveződő Antibolsevista Comité tagja, majd a szegedi ellenforradalmi kormány minisztere. A magyar delegáció tagjaként részt vett a párizsi béketárgyalásokon. Többedmagával elkészítette az ország etnikai térképét (az ún. vörös térképét), amely az 1910-es népszámlálás adatai alapján mutatta be a Kárpát-medence nemzetiségi viszonyait. 1920–1921-ben miniszterelnökként fellépett a különítmények garázdálkodása ellen. Miniszterelnöksége idején az országgyűlés ratifikálta a trianoni békét, elfogadta a „numerus clausus” néven ismert törvényt, és végrehajtották a Nagyatádi Szabó-féle földreformot. Az első királypuccs után Teleki lemondott. 1922-től a magyar cserkészmozgalom vezetője. Az elsők között ismerte fel, milyen veszélyt jelentenek a hitleri Németország külpolitikai törekvései. Támogatta a nagyhatalmi egyezményeken nyugvó békés revíziót. Imrédy Béla kormányában (1938–1939) vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1939 februárjától 1941 áprilisáig tartott Teleki második miniszterelnöksége. Arra törekedett, hogy a németbarátság fenntartása mellett javítsa Magyarország nyugati hatalmakhoz fűződő kapcsolatait. A revíziós politika jegyében Csehszlovákia felbomlásakor Magyarországhoz csatolták Kárpátalját. Magyarország csatlakozott az antikomintern paktumhoz, és kilépett a Népszövetségből. Az országgyűlés elfogadta a második zsidótörvényt, de egy mérsékelt földreformtörvényt is megszavazott. A második világháború kitörésekor Teleki a „fegyveres semlegesség” álláspontjára helyezkedett. Elutasította a német csapatok átvonulására vonatkozó kérést, és befogadta a lengyel menekülteket. 1940-ben önálló magyar katonai akcióval akarta visszaszerezni Erdélyt, de elfogadta a német–olasz közreműködésnek köszönhető második bécsi döntést Észak-Erdély visszacsatolásáról. 1940 decemberében örök barátsági szerződést kötött Jugoszláviával. Miután Hitler elhatározta Jugoszlávia lerohanását, amelyben – a Délvidék visszaszerzéséért cserébe – Magyarország részvételére is számított, Teleki 1941. április 3-án öngyilkosságot követett el.

Tildy Zoltán (1889–1961): református lelkész, kisgazdapárti politikus, Magyarország miniszterelnöke és köztársasági elnök. 1930-ban részt vett a Független Kisgazdapárt megalapításában. 1936-tól 1944-ig a párt országgyűlési képviselője. 1943-tól az FKgP elnöke, 1945-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja. Az 1945-ös választásokat követően miniszterelnök. 1946 februárjában köztársasági elnökké választották; ezt a tisztséget 1948-ig, a kommunista hatalomátvétel kiteljesedéséig töltötte be. Az 1950-es években családjával együtt házi őrizetben tartották. Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején néhány napig államminiszter volt Nagy Imre kormányában. A megtorlások idején börtönbüntetésre ítélték, de súlyos betegségére való tekintettel a büntetés végrehajtását felfüggesztették. Szabadulása után nem sokkal meghalt. 1989-ben rehabilitálták.

Tisza István gróf (1861–1918): politikus, miniszterelnök. Tisza Kálmán fia. 1886-tól a Szabadelvű Párt országgyűlési képviselője. Első miniszterelnöksége idején (1903–1905) a házszabályok módosításával letörte az országházi obstrukciót. Az 1905-ös választásokon pártja vereséget szenvedett. 1910-ben régi párthíveire támaszkodva megalapította a Nemzeti Munkapártot, amely még abban az évben fényes választási győzelmet aratott. 1912-től a képviselőház elnöke. Elfogadtatta a véderőtörvényt, valamint a háború esetére szóló kivételes törvényeket. 1913-tól ismét miniszterelnök. A dualista berendezkedés mindenáron való fenntartására törekedett. 1914 júliusában, a szarajevói merénylet után a háború ellen foglalt állást, mert tartott a románok erdélyi betörésétől és a bizonytalan balkáni helyzettől. Az 1916-ban trónra lépő IV. Károly király mérsékelt reformpolitikáját is ellenezte. Később szorgalmazta a háborús erőfeszítéseket, de az egyre kilátástalanabb katonai helyzet és a belpolitikai feszültségek miatt 1917 májusában lemondott a miniszterelnökségről. Továbbra is pártja vezetője maradt. Az 1918-as őszi forradalom kirobbanásakor Budapest Hermina úti lakásán ismeretlen katonák meggyilkolták.

Trockij, Lev Davidovics (1879–1940): szovjet-orosz forradalmár, kommunista politikus. Fiatalon csatlakozott a munkásmozgalomhoz; 1904-ig a mérsékeltebb mensevikeket támogatta. Az 1905-ös forradalom idején a pétervári szovjet (munkástanács) elnöke volt. Több alkalommal bebörtönözték. 1917-ben csatlakozott a bolsevik párthoz. Fontos szerepet vállalt az októberi forradalom szervezésében és irányításában. A bolsevik hatalomátvételt követően külügyi, később hadügyi népbiztos. A központi hatalmakkal folytatott béketárgyalásokon ő vezette az orosz küldöttséget. Meghatározó szerepe volt a Vörös Hadsereg megszervezésében. A polgárháborúban sikeres hadvezérnek, jó szervezőnek bizonyult. Lenin halála után ideológiai vitába, majd hatalmi konfliktusba keveredett Sztálinnal. 1927-ben kizárták a pártból, később száműzték a Szovjetunióból. Mexikóban telepedett le, ahol 1938-ban létrehozta a trockista pártokat tömörítő IV. Internacionálét. 1940-ben Sztálin parancsára meggyilkolták.

Truman, Harry (1884–1972): demokrata párti politikus, az Egyesült Államok elnöke (1945–1953). Roosevel halála után alelnökből lett elnök. 1945-ben ő képviselte az Egyesült Államokat a potsdami konferencián. Elnöksége idején került sor a Japán elleni atomtámadásra. Truman nevéhez fűződik az 1947-ben meghirdetett ún. feltartóztatási politika, amely azt jelentette, hogy a szovjet terjeszkedéssel szemben az Egyesült Államok kész segítséget nyújtani a fenyegetett államok kormányainak. Truman támogatta a nyugat-európai államok gazdasági talpra állását elősegítő Marshall-tervet, és jelentős szerepet játszott a NATO létrehozásában. Beavatkozott a koreai háborúba, és megszállta Tajvan szigetét. 1952-ben Eisenhowerrel szemben maradt alul az elnökválasztáson.

Wałęsa, Lech (1943–): lengyel szakszervezeti vezető, köztársasági elnök. 1980-ban a Szolidaritás nevű szakszervezet élén Wałęsa vezette a gdański hajógyári munkások sztrájkját. A katonai diktatúra bevezetése után őrizetbe vették (1981–1982). Átfogó társadalmi-politikai tevékenységéért 1983-ban megkapta a Nobel-békedíjat. Az 1980-as évek végén meghatározó résztvevője volt a pártvezetőkkel folytatott kerekasztal-tárgyalásoknak, amelyek előkészítették a rendszerváltást. A Lengyel Köztársaság elnökévé választották (1990–1995).

Wilson, Woodrow (1856–1924): demokrata párti politikus, az Egyesült Államok elnöke (1913–1921). Az első világháború idején kezdetben az izolációs külpolitika híve volt, és 1916-ban is ezzel a programmal választották újjá. A Németország által meghirdetett korlátlan tengeralattjáró-háború miatt országa mégis bekapcsolódott a háborúba az antanthatalmak oldalán (1917. április). A győztes nagyhatalom képviselőjeként Wilson részt vett a párizsi békekonferencia tárgyalásain. A háború utáni rendezés elveit megfogalmazó, 14 pontból álló javaslatának nem tudott érvényt szerezni. Szorgalmazta egy nemzetközi szervezet létrehozását, amely a jövőben békés úton rendezné az esetleges konfliktusokat: így alakult meg a Népszövetség. Wilsont 1919-ben Nobel-békedíjjal tüntették ki.

Zsukov, Georgij (1896–1974): szovjet marsall. A második világháború idején vezérkari főnök, a Vörös Hadsereg főparancsnokának, Sztálinnak a helyettese. Részt vett Sztálingrád felszabadításában és Berlin elfoglalásában. A Németországot megszálló szovjet haderő főparancsnoka volt. 1955-től honvédelmi miniszter. Hruscsov 1957-ben nyugdíjaztatta.

FOGALMAK

Államvédelmi Hatóság (ÁVH): a Rákosi-korszak politikai rendőrsége. A rendőrség egyik kiemelt, s a kommunista belügyminiszternek közvetlenül alárendelt osztályából (Államvédelmi Osztály, vagy ÁVO) hozták létre 1948 szeptemberében. Törvények fölött álló hatalommá vált. (Hivatalosan közvetlenül a minisztertanácsnak volt alárendelve.) Közreműködött a koncepciós perek előkészítésében, a tömeges letartóztatásokban, internálásokban, kínzásokban és kivégzésekben. 1956. október 28-án Nagy Imre miniszterelnök jelentette be a szervezet feloszlását.

állóháború: hadviselési forma. Az első világháborúban a lövészárkok, illetve lövészárk-rendszerek kiépítése és sikeres védelme nyomán a frontokon állóháború alakult ki, ami azt jelenti, hogy a frontvonalak hosszú időre megmerevedtek. A harckocsik és repülőgépek bevetése következtében a lövészárkok hadászati jelentősége a későbbiekben csökkent.

Anschluss: németül „csatlakozás”, Ausztria Németországhoz csatlakozása 1938 márciusában. A két német állam egyesítésének gondolata már a XIX. században megfogalmazódott, az 1920-as években pedig mindkét országban népszerűvé vált. Ezt használta ki Hitler, amikor 1938 márciusában bevonult Bécsbe. A második világháború után a szövetségesek helyreállították az osztrák állam önállóságát.

antant: katonai-politikai szövetség az első világháborút megelőzően, és az első világháború idején. Alapítói: Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország. A háború idején az antant oldalán harcolt Szerbia, Olaszország, Románia és az Egyesült Államok, Oroszország viszont 1917 végén kivált a szövetségből.

antifasiszta koalíció: a második világháborúban győztes szövetséges hatalmak elnevezése. Fő erejét az Egyesült Államok, Anglia és a Szovjetunió alkotta.

antiszemizmus: zsidóellenesség, zsidógyűlölet. A XIX. század végén megjelenő politikai antiszemizmus az asszimiláló zsidóság megerősödésében látta a társadalmi-gazdasági problémák okát. Az első világháborút követően a vesztes országok némelyikében a zsidóságot tették felelőssé a vereségért, illetve a háborút követő forradalmakért. A nemzetiszocialista ideológia a fajelmélet alapján korlátozta a zsidóság jogait, és megteremtette a tömeges emberirtás jogi, majd technikai feltételeit.

Berlin–Róma tengely: a fasiszta Olaszország és a nemzetiszocialista Németország 1936-ban kötött szövetsége. Németország és Olaszország összehangolta háborús céljait. A szövetséghez 1937-ben Japán is csatlakozott.

beszolgáltatási rendszer: a termelők (parasztok) kényszerítése, hogy a piacnál alacsonyabb áron adják át mezőgazdasági termékeiket az állami felvásárló, illetve begyűjtő szervezeteknek. Magyarországon a második világháború idején vezették be a szűkös élelmiszerkészletek miatt, valamint a hadsereg ellátásának biztosítása érdekében. Az 1940-es évek végétől a paraszti magángazdálkodás felszámolását szolgálta.

Brezsnyev-doktrína: szovjet külpolitikai elv, amelynek értelmében a Szovjetunió nem tűrte el, hogy egy szocialista ország kivájljon a szovjet érdekszférából. A névadó Leonid Brezsnyev szovjet pártfőtitkár (1966–1982) volt, de a szovjet külpolitika már korábban is alkalmazta ezt az elvet. A Brezsnyev-doktrína a meghódított országok korlátozott szuverenitásának elméletén alapult.

deportálás: a hatalmon lévők számára nemkívánatos személyek, csoportok kényszerlakhelyre telepítése vagy gyűjtőtáborokba hurcolása. A XX. században a sztálini Szovjetunió és a hitleri Németország alkalmazta tömegesen. Magyarországon a második világháború idején a zsidó lakosság egy részét deportálták, az 1950-es években pedig a kommunisták által „reakciónak”, „kuláknak” nyilvánított embereket hurcolták meg.

egypártrendszer: egyetlen politikai párt kizárólagos uralmán alapuló politikai, illetve kormányzati rendszer. A fasiszta és kommunista diktatúrákra jellemző uralmi forma. A hatalmon lévő párt irányítja és ellenőrzi az államhatalmi ágakat, intézményeket. Magyarországon az egypártrendszer 1949-től 1989-ig tartott.

ellenzéki mozgalmak: Magyarországon a kommunista diktatúrával szemben megszerveződő laza politikai csoportosulások, amelyek az 1980-as évek második felében megerősödtek, és jelentős szerepet játszottak a rendszerváltásban (Magyar Demokrata Fórum, Fiatal Demokraták Szövetsége, Szabad Kezdeményezések Hálózata stb.).

enyhülési politika: a második világháborút követő hidegháború évtizedeiben az Egyesült Államok és a Szovjetunió vezette katonai és politikai tömbök viszonyában a feszültség enyhítésére és a kapcsolatok javítására irányuló politika. Kezdetre az 1950-es évek közepére tehető, csúcspontja pedig az 1970-es évek elejére, amikor a két nagyhatalom fegyverzetkorlátozó megállapodást kötött (1973), illetve aláírták a helsinki értekezlet záródokumentumait (1975).

etnikai és történeti elv: a trianoni békeszerződés utáni revíziós törekvések két iránya. Az etnikai elvet vallók csak a túlnyomórészt magyarok lakta területeket követelték vissza, míg a történeti elv alapján az 1918 előtti, ún. történelmi Magyarország határainak helyreállítására törekedtek.

európai integráció: a második világháború után Nyugat-Európában lejátszódó folyamat, amelyet a szovjet előretöréstől való félelem és gazdasági kényszerek is támogattak. Alapját a francia–német megbékélés jelentette, amely kezdetben gazdasági megállapodásokat eredményezett (pl. Európai Szén- és Acélközösség), majd 1957-ben létrejött az Európai Gazdasági Közösség (EGK). Később, az 1970–1980-as években ez a szervezet vált az 1992-ben megalakuló Európai Unió alapjává. A gazdasági integrációt politikai és társadalmi együttműködés követte (árak, tőke, személyek szabad mozgása).

fasizmus: az első világháborút követően Olaszországban, Benito Mussolini vezetésével létrejött szélsőjobboldali mozgalom, illetve ennek ideológiája, amely tagadta a demokrácia és a liberalizmus értékeit. Diktatórikus törekvések, szélsőséges nacionalizmus, vezérkultusz jellemzik. Az állam befolyásának növelésére törekedett, és ezáltal beavatkozott a gazdasági folyamatokba, valamint ellenőrzése alá vonta az érdekvédelmi szervezeteket és a szakszervezeteket (hivatásrendek). Tágabb értelemben fasiszta mozgalomnak nevezik a német nemzetiszocializmust is, illetve más szélsőjobboldali mozgalmakat.

fegyveres semlegesség: a magyar kormány hivatalos politikája a második világháború kitörése (1939) után, amely Teleki Pál nevéhez köthető. Lényege, hogy Magyarországnak készenlétben kell állnia és fel kell fegyverkeznie, de nem szabad belépnie a háborúba, mert annak kimenetele kétséges. A magyar haderőt lehetőleg meg kell őrizni a háború végéig. Az elképzelés kudarcot vallott, Magyarország 1941-ben bekapcsolódott a háborúba.

fegyverkezési verseny: szemben álló (nagy)hatalmak között kibontakozó katonai vetélkedés, amelynek célja az erőfölény megszerzése. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti fegyverkezési verseny az 1980-as évek végén a Szovjetunió gazdasági kimerülésével ért véget.

fehérterror: ellenforradalmi terror. Forradalmak bukását követően a forradalom híveinek – főként baloldali csoportok vagy személyek – megfélemlítése, fegyveres üldözése. Magyarországon a Tanácsköztársaság bukása után alkalmazták a proletárdiktatúra vezetői és hívei, általában a kommunisták ellen.

földosztás: állami beavatkozás a földbirtokviszonyokba, az egyházi és magánbirtokok részbeni vagy teljes szétesztása a földnélküliek, illetve a kevés földdel rendelkezők között. Magyarországon 1920-ban a nagybirtokrendszert érintetlenül hagyó földosztásra került sor (Nagyatádi Szabó-féle földosztás). 1945-ben a szovjet nyomásra végrehajtott földosztás a nagybirtokrendszer teljes felszámolását eredményezte.

Führer-elv: vezérelv, az egyszemélyi irányítás elmélete és gyakorlata. A hitleri Németországban alakult ki, a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP), majd a német állam irányításában.

gettó: a középkori és kora újkori településeken így nevezték a zsidók által lakott, elkülönített városrészeket. A XX. század első felében Németországban, illetve a németek által megszállt területeken és a csatlós államokban azok a zárt településrészek, amelyeket a zsidóság számára kényszerlakhelyül jelöltek ki.

globalizáció (globális világ): az a folyamat, amelynek következtében a XX. század utolsó évtizedeitől a világ különböző részei, egymástól távoli helyek is mind több szállal, egyre szorosabban kapcsolódnak egymáshoz. A gazdasági kapcsolatokon túl politikai, társadalmi és kulturális kapcsolatok jönnek létre köztük (árucikkek, eszmék, információk, emberek mozgása).

GULAG: a „táborok állami igazgatósága” orosz kifejezés rövidítése. Kényszermunkatáborok és börtönök kiterjedt hálózata a Szovjetunióban 1918 és 1956 között. A GULAG által felügyelt táborokba hurcolták mindazokat, akiket a kommunista rendszer ellenségnek tekintett: politikai elítélteket, hadifoglyokat, köztörvényes bűnözőket. A táborokban több millió fogoly dolgozott embertelen körülmények között, teljesen kiszolgáltatottan. A szovjet légerek halálos áldozatainak számát is több millióra teszik.

háborús bűnös: a második világháború után Nürnbergben ítélező nemzetközi bíróság nyilvánította bűncselekménnyé a „háborús bűnöket”. Háborús bűnösnek tekintették azokat a személyeket, akik a háború során embertelenül bántak polgári személyekkel, deportálásokban működtek közre, hadifoglyokat bántalmaztak, túsokat öltek meg, gyilkosságokat követtek el, illetve akiket felelősség terhelt a támadó háború megindításáért.

hadifogság: hadifoglyok (fogságba esett katonák) fogva tartása nemzetközi egyezményekben szabályozott módon.

hadigazdaság: háború idején, illetve azt megelőzően a gazdaság működtetése és irányítása a hadviselés érdekeinek megfelelően: a hadiipari termelés növelése, a gazdaságirányítás központosítása (árak rögzítése, jegyrendszer, beszolgáltatás stb.).

harmadik világ: a világnak az a része, azok az országok, amelyek sem a fejlett tőkés államok (első világ), sem az ún. szocialista országok közé (második világ) nem tartoznak, illetve nem tartoztak a második világháborút követően, a hidegháború idején. Többségében fejlődő országok, amelyek gyarmati sorból váltak függetlenné, elsősorban Latin-Amerikában, Afrikában és Ázsiában.

hidegháború: a második világháborút követő, 1947 és 1985 közötti időszak, amelyet az Egyesült Államok és a Szovjetunió (illetve katonai és politikai szövetségeseik) szembenállása határozott meg. A korszakot fegyverkezési verseny és kisebb helyi háborúk jellemezték, de a két szuperhatalom került a közvetlen fegyveres összecsapást. Az 1950-es évek közepén, majd az 1970-es évek elején már mutatkoztak az enyhülés jelei, de a hidegháború korszaka végérvényesen csak a Szovjetunió meggyengülésével, majd felbomlásával zárult le.

hintapolitika: Kállay Miklós magyar miniszterelnök politikája 1942–1944-ben. Kállay egyszerre próbált titkos diplomáciai tárgyalások révén fegyverszünetet kötni a szövetséges (főként angolszász) hatalmakkal, illetve eleget tenni a németek katonai és gazdasági elvárásainak.

holokauszt: módszeres népirtás. A nemzetiszocialista Németország programja, amely 1933 és 1945 között az európai zsidóság teljes kiirtására irányult. A második világháború éveiben közel 6 millió zsidót vagy zsidónak minősített személyt gyilkoltak meg.

Ideiglenes Nemzetgyűlés: Magyarország német megszállás alól felszabadult részén 1944. december 21-én Debrecenben megalakult törvényhozó testület. Tagjait a helyi nemzeti bizottságok választották közfelkiáltással. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés választotta meg az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, később pedig törvényt alkotott annak fontosabb intézkedéseiről. 1945 novemberében feloszlott, és átadta helyét a szabad választásokon megválasztott nemzetgyűlésnek.

internálás: az állam szempontjából veszélyesnek minősített, de bűncselekményt el nem követett személyek kényszerlakhelyre telepítése vagy táborokba zárása. Magyarországon tömeges alkalmazására a Tanácsköztársaság bukása (1919), a német megszállás (1944) és a második világháború után (1945–1953) került sor.

irredentizmus: eredetileg az olaszok lakta területek egyesítését követelő XIX. század végi, XX. század eleji nacionalista mozgalom elnevezése. Az első világháború után a területi revíziós törekvések gyűjtőfogalma lett. Magyarországon a két világháború között a trianoni békeszerződéssel elvesztett területek visszacsatolását követelő politikai célkitűzés, illetve mozgalom (revizionizmus).

jóvátétel: a háborúk után a vesztesek által fizetendő összeg az okozott károk megtérítésére, a legyőzött államok által általában békeszerződésben vagy a fegyverszüneti megállapodásban vállalt kötelezettség.

kisantant: Csehszlovákia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia) és Románia 1920–1921-ben létrehozott politikai és katonai szövetsége. Fő célja az első világháború utáni békeszerződések nyomán kialakult közép-európai határok biztosítása, a magyar revíziós törekvések és a Habsburg restauráció megakadályozása volt.

kisebbségvédelem: etnikai, nemzetiségi, nyelvi, vallási csoportok identitásának, nyelvének, hagyományainak, kultúrájának megőrzése érdekében hozott intézkedések. Először az első világháború után kötelezték a nagyhatalmak a vesztes és az újonnan megalakult államokat az etnikai kisebbségek jogainak tiszteletben tartására békeszerződések, illetve külön szerződések révén.

kitelepítés: egyes személyek vagy csoportok kényszerítése lakóhelyük elhagyására, vidékre vagy külföldre történő átköltöztetésük politikai okokból. A második világháborút követően körülbelül 12 millió kisebbségi sorban élő németet telepítettek át anyaországukba. Magyarországon az 1950-es években, a Rákosi-korszakban „osztályidegennek” minősített emberek és családok ezreit telepítették a fővárosból vidékre.

kiugrás: kilépés egy háborús szövetségből. Magyarországon 1944 őszén Horthy Miklós kormányzó és köre tett kísérletet a háborúból való kilépésre. A kísérlet a németek és a velük együttműködő tisztikar, illetve a nyilasok ellenállása miatt kudarcba fulladt, az ország rövidesen hadszínterré vált.

kollektív bűnösség elve: a második világháború után megfogalmazott elv, amely szerint a német nép egésze felelős a háborúért, s ezért az egész népnek bűnhődnie kell. Ezzel indokolták a németek kitelepítését, átköltöztetését Németországba. A csehszlovák kormány a magyar kisebbségre is kiterjesztette a kollektív bűnösség elvét.

kollektivizálás: mezőgazdasági termelőszövetkezetek és állami gazdaságok létrehozása az egyéni parasztgazdaságok helyén a kommunista berendezkedésű országokban.

kommunizmus: szélsőbaloldali mozgalom és ideológia a XX. században. A marxista elmélet szerint a kapitalizmust felváltó társadalmi-gazdasági rendszer, olyan osztály nélküli társadalom, amelyben a termelési eszközök köztulajdonban vannak, megvalósul a teljes társadalmi egyenlőség, és a javak elosztásában a „mindenki képességei szerint dolgozik, s a megtermelt javakból szükségletei szerint részesül” elv érvényesül.

koncentrációs tábor: büntetőtábor, fogolytábor vagy kényszermunkatábor, ahol a meghódított országok civil lakosságát vagy egy ország hátrányosan megkülönböztetett, üldözött polgárait gyűjtötték össze.

konzolidáció: politikai és/vagy gazdasági válságot követően az egyensúlyteremtés és a stabilizáció, a helyzet normalizálódásának időszaka. Magyarországon az 1920-as évek első felének Bethlen István miniszterelnök nevével fémjelzett időszakát nevezik így, illetve az 1960-as évek első felében a Kádár-korszak megszilárdulását.

korporatív állam: olyan állam, amelyben a szigorúan központosított gazdaságirányítás és társadalomszervezés egyik eszközeként az állam és a társadalom között közvetítő érdekérvényesítő szervezetek, korporációk (testületek) működnek. A munkáltatókat és a dolgozókat foglalkozási áganként szervezik meg (hivatásrendek). Elsőként Mussolini Olaszországában valósult meg 1927-től.

központi hatalmak: az első világháború idején Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia, majd a hozzájuk csatlakozó Törökország és Bulgária katonai és politikai szövetsége.

lakosságcsere-egyezmény: többnyire szomszédos államok közötti nemzetközi szerződés állampolgáraik egy részének kölcsönös áttelepüléséről. Célja a nemzeti kisebbségek létszámának csökkentése. Magyarország és Csehszlovákia 1946-ban kötött lakosságcsere-egyezményt, amelynek értelmében mintegy százezer felvidéki magyar kényszerült lakóhelye elhagyására, és körülbelül 73 ezer szlovák távozott az országból.

Marshall-terv: a második világháború után az Egyesült Államok külügyminisztere által kidolgozott gazdasági segélyprogram Európa részére. Célja az európai újjáépítés felgyorsítása volt, Európa gazdaságának gyors talpra állítása, hogy a világgazdaság működőképes maradjon. A segélyt a Szovjetunió visszautasította, és erre kényszerítette az érdekszférájába tartozó kelet-európai országokat is.

második gazdaság: a legális és az illegális magángazdaság elnevezése Magyarországon a szocializmus időszakában. Ide tartozott a háztájiban, a kisiparban és a kiskereskedelemben – többnyire mellékállásban – végzett munka, de a csempészet és az ún. fusizás is (az állami tulajdonban lévő eszközökkel, munkaidőben végzett magáncélú termelés). Az 1970-es években a magyar családok mintegy háromnegyede szerzett jövedelmet a második gazdaságból.

munkástanács: munkás öngazgatási, érdekképviseleti szervezet. Magyarországon az 1956-os forradalom idején megszervezett független munkástanácsok ellátták a gyárak felügyeletét, biztosították a közellátást, a szovjet intervenció után pedig sztrájkokkal próbálták tárgyalásra bírni a kormányzatot. 1957-ben felszámolták őket.

munkaszolgálat: a hadköteles korú, de származásuk, politikai nézeteik stb. miatt megbízhatatlannak, ezért fegyveres szolgálatra alkalmatlannak minősített férfiak kényszermunkája (pl. aknakeresés, fedezékásás a fronton). Magyarországon a második világháború alatt vezették be. A munkaszolgálatos alakulatokat többnyire a keleti frontra vezényelték, ahol embertelen körülmények között dolgoztatták őket. Kevés esélyük volt a túlélésre.

NATO: Észak-atlanti Szerződés Szervezete; az Egyesült Államok, Kanada és tíz nyugat-európai ország által 1949-ben létrehozott katonai szövetség. Célja kezdetben a nyugati világ védelme volt egy esetleges szovjet támadással szemben. A kétpólusú világ megszűnését követően a szervezet célja megváltozott. Elsősorban Európa és a világ válságövezeteiben lát el katonai-békefenntartó feladatokat, harcol a nemzetközi terrorizmus ellen, illetve az emberi jogok biztosításáért. A szövetség időközben új tagokkal bővült; Magyarország 1999-ben lett a NATO tagja.

nemzetiszocializmus: az első világháború után Németországban kialakult szélsőjobboldali ideológia és mozgalom. Elméleti alapjait Adolf Hitler fektette le *Mein Kampf* című munkájában (1925). Fő jellemzői a demokrácia- és kommunistaellenesség, a szélsőséges nacionalizmus, a vezérkultusz, a fajelmélet és az antiszemitizmus, de vallásellenes, antikapitalista és szocialista jellegű követeléseket, illetve jelszavakat is megfogalmazott.

népbíróság: Magyarországon az Ideiglenes Nemzeti Kormány által 1945-ben létrehozott rendkívüli bíróságok, amelyek az elfogott háborús bűnösöket vonták felelősségre. 476 halálos ítéletet hoztak, ebből 189-et végre is hajtottak (például kivégezték Szálasi Ferencet és Imrédy Bélát). Az 1956-os forradalom leverése után tevékenységüket egy időre felújították.

népi-falukutató mozgalom: az 1920-as évek második felében induló, az 1930-as évek közepén fölerősödő mozgalom, amelynek célja az volt, hogy irodalmi és szociográfiai jellegű művekben mutassa be a parasztság életét. Ez a mozgalom tette lehetővé a Márciusi Front 1937-es zászlóbontását. A népi írók és a fiatal baloldali értelmiségiek ellenzéki mozgalma a parasztság fölemelését tűzte ki célul, a demokrácia és a függetlenség eszméjét képviselte.

népiirtás: emberiség elleni bűncselekmény, valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával elkövetett tömeges gyilkosságok.

New Deal: „új alku” vagy „új irányvonal”. Franklin Roosevelttel amerikai elnök gazdasági és szociális reformokat tartalmazó programja, amelyet első megválasztását követően, 1933-ban hirdetett meg. Célja a gazdasági világválság következményeinek enyhítése volt, az amerikai gazdaság talpra állítása. Korlátozták az ipari és a mezőgazdasági termelést, valamint a gazdasági versenyt, közmunkákat hirdettek, stabilizálták a bankrendszert stb.

numerus clausus: „zárt szám”. A magyar országgyűlés által 1920-ban elfogadott törvény, amely előírta, hogy az egyetemekre és főiskolákra jelentkezők közül minden nemzetiséget és népfajt országos arányának megfelelő számban szabad csak felvenni. A törvény elsősorban a zsidóság ellen irányult.

nyilas mozgalom: az 1930-as években megjelenő magyar szélsőjobboldali pártok és mozgalmak gyűjtőneve. Valamennyit radikális liberalizmusellenesség jellemezte, közös elemeik voltak a fajvédelem, a keresztény eszme, a sovinizmus, az antiszemitizmus és a szociális gondolat.

őszirózsás forradalom: polgári demokratikus forradalom Magyarországon 1918. október 30–31-én. Nevét onnan kapta, hogy a frontról hazatérő katonák levágták sapkájukról a Monarchiát és a közös hadsereget jelképező sapkarózsát, és őszirózsát tűztek a helyére.

ötvenes évek: történelmi időszak sajátos elnevezése Magyarországon: elsősorban a sztálini diktatúra legszélsőségesebb korszakát, az 1949 és 1953 közötti éveket értjük ezek. A pártot (a Magyar Dolgozók Pártját) és az államot egy szűk csoport irányította, élén Rákosi Mátyás pártfőtitkárral.

pacifizmus: mindenfajta katonai erőszakot és háborút elutasító felfogás, illetve politikai irányzat. Hatása különösen a két világháború közötti időszakban volt jelentős.

pártállam: antidemokratikus politikai rendszer, amelyben a hatalmat birtokló egyetlen párt összefonódik az államszervezettel, és fölülte irányító-ellenőrző befolyást gyakorol. Így a jogilag önálló állami szervek elvesztik függetlenségüket, a párt központi szervei pedig közhatalmi jogosítványokat is birtokolnak. Magyarországon 1949 és 1989 között működött.

partizán: népfelkelő, aki nem „szabályos” katonai alakulat tagjaként harcol. A második világháború éveiben a németek által megszállt vagy kollaboráns országokban (például a Szovjetunióban, Jugoszláviában és Franciaországban) nagyméretű népi fegyveres ellenálló mozgalom bontakozott ki.

Petőfi Kör: 1954-ben alapított, többségében értelmiségieket tömörítő szervezet, amely a reformkommunisták fórumává vált. Résztevői – a lehetőségekhez mérten – bírálták a Rákosi-rendszert, így a Petőfi Kör az 1956-os forradalom eszmei előkészítőjévé vált.

proletárdiktatúra: a munkásosztály diktatúrája, a gyakorlatban a hatalmat megszerző kommunista párt diktatúrája. A kifejezést Karl Marx a francia szocialistáktól vette át, és a proletárdiktatúrát az osztály nélküli, elnyomástól mentes társadalomhoz vezető fejlődés átmeneti állomásának tekintette.

reformszocializmus: más néven reformkommunizmus. A második világháború után a kommunista pártokon belül kialakult irányzat, amely a sztálinizmust elutasítva a nemzeti sajátosságok figyelembevételével, reformok útján akarta megújítani a szocializmust. Magyarországon a legismertebb képviselője Nagy Imre volt.

rendszerelváltás: a politikai, társadalmi rendszer gyökeres megváltozása (illetve megváltoztatása). Általában a volt szocialista államokban 1989–1990 között lezajlott – a kétpólusú világ megszűnésének hatására bekövetkező – demokratikus fordulatokat nevezik így.

revízió: felülvizsgálat. Magyarország XX. századi történetében a trianoni békeszerződés megváltoztatását, a történelmi Magyarország helyreállítását, illetve a magyarok által lakott területek visszacsatolását célul tűző és követelő mozgalom.

római szerződések: 1957-ben Rómában hat nyugat-európai állam (Franciaország, az NSZK, a Benelux államok és Olaszország) írta alá azokat a szerződéseket, amelyek eredményeképp létrejött az Európai Gazdasági Közösség (EGK), más néven a Közös Piac. A szerződés aláírói tervbe vették a vámok kölcsönös megszüntetését, a munkaerő, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgásának biztosítását.

szociális piacgazdaság: a magántulajdonon alapuló piacgazdaság, amelyben az állam a jövedelmek piaci módszerekkel történő újraelosztása (adókedvezmények, juttatások) révén a társadalom többségét támogató szociálpolitikát valósít meg (társadalombiztosítás, segélyezés, hitelakció stb.). Gyakorlati megvalósulása az 1950–1960-as évek Németországához köthető. Alapelveit az Európai Unió dokumentumai és a magyar alkotmány is tartalmazzák.

szovjetek: Oroszországban az 1917-es forradalom idején megszerveződő munkás-, paraszt- és katonatanácsok, amelyek a megalakuló Ideiglenes Kormánytal szemben fokozatosan magukhoz ragadták a hatalmat. A Lenin vezette bolsevikok hamarosan megszerezték a tanácsok irányítását, önállóságuk és hatalmuk ezzel megszűnt.

Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB): a második világháború győztes hatalmai (Nagy-Britannia, Franciaország, Egyesült Államok, Szovjetunió) által létrehozott testületek, amelyek a fegyverszüneti egyezmények betartását ellenőrizték a legyőzött országokban. A békeszerződések aláírásáig működtek, a szovjet érdekszférába kerülő kelet-európai országok szuverenitása azonban ezt követően is csak formailag állt helyre. A magyarországi SZEB szovjet irányítás alatt állt, elnöke Vorosilov marsall volt.

Tanácsköztársaság: szovjet mintára létrejött kommunista berendezkedés Magyarországon 1919. március 21. és augusztus 1. között. Tanácsrendszeren alapuló köztársasági államforma, amely az első világháborús vereség utáni válság nyomán jött létre.

társadalombiztosítás: általános betegség-, baleset- és nyugdíjbiztosítás. A XIX. század végétől kialakuló, fokozatosan egyre szélesebb körben elterjedő szociálpolitikai intézmény, főként a betegek, rokkantak, idősek, munkanélküliek ellátására.

tervgazdálkodás: központi tervezésen alapuló gazdasági rendszer. A diktatúrákban a gazdaság egészét (három- vagy ötéves) állami tervek alapján, bürokratikus irányították. A gazdasági élet törvényszerűségeit általában figyelmen kívül hagyták, a piac szabályozó szerepét kiiktatták, az egyéni kezdeményezéseket háttérbe szorították.

totális diktatúra: korlátlan diktatúra. Államhatalmi rendszer, amely arra törekszik, hogy az élet minden területét irányítsa és felügyelje. A fasiszta és a kommunista diktatúrák jellemzője.

totális háború: katonai konfliktus, amelynek résztvevői – szemben a korlátozott háborúval – a győzelem kivívása érdekében a hátszág anyagi és szellemi erőforrásait teljes mértékben a háború szolgálatába állítják, és nem kímélik az ellenséges országok polgári lakosságát sem.

tőzsde: értékpapírok és áruk adásvételére szolgáló intézmény (érték- vagy árutőzsde), illetve annak épülete. Az üzletkötés célja lehet az áru tényleges birtokbavétele vagy árfolyamkülönbség nyereségként való realizálása.

Truman-elv: 1947-ben az Egyesült Államok elnöke, Harry Truman által meghirdetett ún. feltartóztatási politika, amely a Szovjetunió további terjeszkedésének megakadályozására, illetve a nyugat-európai országok katonai és gazdasági megsegítésére irányult.

túltermelési válság: a tőkés piacgazdaságokban a kereslet nagymértékű csökkenése miatt bekövetkező általános termelés-visszaesés. A legmélyebb az 1929–1933-as válság volt. Leküzdése érdekében az állam a korábnál nagyobb mértékben avatkozott be a gazdaság működésébe.

ultimátum: valamely követelés teljesítésére küldött utolsó felszólítás. Diplomáciai jegyzék, amelyet egy állam címez egy vagy több másik államhoz. A követelések teljesítésének megtagadása esetén általában súlyos következményeket helyez kilátásba.

Varsói Szerződés: a hidegháború idején, 1955-ben létrehozott, a Szovjetunió által irányított katonai és politikai szervezet, amely az európai szovjet zónában lévő államokat tömörítette. A szervezet békés célokat hirdetett, de számos erőszakos katonai akció fűződik a nevéhez (Csehszlovákia megszállása, 1968). A kétpólusú világ megszűnése következtében 1991-ben a Varsói Szerződés is megszűnt. Magyarország mindvégig a tagja volt.

vasfüggöny: a nyugat-európai, illetve a szovjet befolyási övezetbe tartozó országok közötti határvonalra, Európa megosztottságára utaló kifejezés. Winston Churchill használta először 1946-ban a hidegháborús korszakot jellemző gazdasági, politikai és ideológiai elzárkózás érzékeltetésére. Nemcsak jelképes értelemben létezett, hanem a nyugati és keleti tömb határzáraként is (szögesdrót kerítés, berlini fal).

villámháború: a háború megvívásának az a formája, amikor az egyik fél gyors, meglepetésszerű támadással, rendszerint gépesített alakulatok bevetésével akarja legyőzni az ellenfelet. Eredetileg a német vezérkar (Alfred von Schlieffen tábornok) dolgozta ki az első világháború előtt a kétfrontos (a franciák, illetve az oroszok elleni egyidejű) harc elkerülése érdekében.

vörösteror: a forradalom győzelméért, illetve védelme érdekében alkalmazott erőszak, terror. Célja a forradalom ellenzőinek megfélemlítése, üldözése, megsemmisítése. Magyarországon a Tanácsköztársaság idején alkalmazták először, például a parasztság ellen.

zsidótörvények: a zsidó lakosságot hátrányosan megkülönböztető törvények. A náci Németország nürnbergi törvényei faji alapon határozták meg, hogy ki számít zsidónak, és ez alapján hozták a zsidóságot gazdasági, társadalmi, magánéleti téren hátrányosan érintő, korlátozó intézkedéseket. Magyarországon 1938-tól szintén több törvénnyel korlátozták a zsidóság jogait (munkavállalás, házasság, vagyonek Kobzás stb.). A német megszálláshoz köthető a zsidó lakosság teljes jogfosztása, amely végeredményben deportálásokhoz és a zsidók haláltáborokba hurcolásához vezetett.

TOPOGRÁFIA

Afganisztán: közép-ázsiai iszlám vallású ország. A XIX. században ütközőállamként funkcionált az orosz és a brit érdekszférák között. A monarchikus, állam később jó viszonyra törekedett a Szovjetunióval. A szovjetek támogatták, és nem szállták meg, de cserébe elvárták, hogy ne engedjen be idegen csapatokat a területére. Miután a szovjetbarát rezsim megbukott, a szovjet hadsereg 1979-ben bevonult Afganisztánba – ez vezetett a kis hidegháború kialakulásához. 1989-ben a vereséget szenvedő szovjetek kivonultak az országból. Helyüket a fanatikus tálibok vették át. Az Egyesült Államok a terrorizmus felszámolása érdekében 2001-ben megszállta az országot. A háborúba, amely a mai napig nem ért véget, 2003-ban a NATO is bekapcsolódott.

Auschwitz (lengyelül Oświęcim): város a mai Lengyelország területén, ahol az egyik legnagyobb náci haláltábor működött. Közel négymillió ember vesztette itt az életét. Auschwitzba hurcolták a deportált magyar zsidóság jelentős részét is.

balti államok: Észtország, Lettország és Litvánia. Oroszország a XVIII. század elején a lengyelektől és a svédektől szerezte meg a térséget az északi háborúban. Oroszország első világháborús vereségét és a forradalmakat követően a három ország függetlenné vált. A Molotov–Ribbentrop paktum aláírását követően, 1940-ben a Szovjetunió megszállta és bekebelezte a három államot, amit a nyugati hatalmak tudomásul vettek. A Szovjetunió szocialista tagköztársaságaiként bizonyos belső önállósággal rendelkeztek. Megnőtt az orosz bevándorlók száma, akik egyes területeken többségbe is kerültek. A Szovjetunió felbomlása során a balti államok visszanyerték függetlenségüket (1990), és nem léptek be a FÁK-ba. Megkezdődött a polgári demokrácia kiépítése, mindhárom állam csatlakozott az Európai Unióhoz (2004).

Berlin: a XX. század elején a Német Császárság gyorsan növekvő fővárosa. Az első világháborús vereség után 1919 januárjában a kommunisták sikertelen hatalomátvételi kísérletére került sor a városban. A náci Németország utolsó harcai szintén a rommá lőtt fővárosban folytak, ahol Hitler öngyilkos lett. A világháború után Berlint négy megszállási övezetre osztották. Kelet-Berlin a szovjet zónából megalakuló Német Demokratikus Köztársaság fővárosa lett. A szovjetek blokáddal a város többi részét is meg akarták szerezni, de léghíd biztosításával a nyugati szövetségesek ezt megakadályozták (berlini válság, 1948–1949). Mivel a szabadon maradt átjárókon az NDK területéről sokan távoztak, majd menekültek nyugatra, 1961-ben felépítették a Nyugat-Berlint körülzáró falat. A fal megnyitása (1989) jelképesen véget vetett Németország megosztottságának, a két német állam hamarosan egyesült.

Brit Nemzetközösség: miután a Brit Birodalom az első világháborút követően gazdaságilag megrendült, egyes területei nagyobb önállóságot kaptak (westminsteri statútum, 1931). A teljes gyarmatok (Kanada, Dél-Afrika, Ausztrália és Új-Zéland) domíniumi rangra emelkedtek, ami szinte teljes belső önállóságot biztosított számukra.

Curzon-vonal: határvonal-tervezet a szovjet–lengyel háború idején (1919–1921). Nevét George Curzon brit külügyminiszterről kapta. A mai határhoz közelítő rendezést a lengyelek nem fogadták el, és a rigai békében ennél keletebbre vonták meg a határt.

Csehszlovákia: az első világháborút lezáró párizsi békerendszer által létrehozott állam a cseh korona tartományait (Csehország, Szilézia, Morvaország) és Magyarország északi megyéit (Felvidék, Kisalföld, Kárpátalja) foglalta magában. A polgári demokratikus Csehszlovákia alapvetően cseh vezetésű volt. A müncheni konferencián Németországnak ítélték a Szudéta-vidéket, majd 1939 márciusában Csehországot is megszállták a németek. Szlovákia kimondta függetlenségét, Kárpátalja Magyarországhoz került. A második világháború után helyreállt az állam egysége (bár Kárpátalja a Szovjetunióhoz került). A rendszerváltást követően Szlovákia kimondta függetlenségét – ezzel megszűnt Csehszlovákia.

Doberdo: a Déli-Alpok egyik fennsíkja, ahol az első világháború idején az osztrák–magyar és az olasz csapatok véres küzdelmeket vívtak.

Don-kanyar: a Don folyó kanyarulata, ahol 1943–1944 telén a 2. magyar hadsereg védőállásokat alakított ki, majd a sztálingrádi csatához kapcsolódó szovjet támadásban felmorzsolódott. Visszavonulási parancs hiányában, a katonák hiányos felszereltsége és a nagy hideg miatt a veszteségek óriásiak voltak.

El-Alamein: település Észak-Afrikában, Egyiptom földközi-tengeri partvidékén. A brit erők Montgomery tábornok vezetésével 1942-ben itt állították meg a Szuez felé előretörő Erwin Rommel csapatait.

Felvidék: történelmi táj, a trianoni békéig Magyarország északi megyéinek összefoglaló neve, majd a Kisalföld és az Alföld északi peremével együtt a Csehszlovákiához került területek elnevezése. Az első bécsi döntés nyomán a magyarlakta területek jelentős részét Magyarországhoz csatolták (1938). A második világháborút lezáró békeszerződések helyreállították a háború előtti határokat.

Hirosima: japán város, amely ellen az amerikai légierő 1945. augusztus 6-án végrehajtotta az első atomtámadást. A város teljesen elpusztult, közel negyedmillió ember vesztette életét (140 000 azonnal). A bomba ledobását az amerikaiak azzal indokolták, hogy a még közel kétfélmillió katonával rendelkező Japánt fegyverletételre kellett kényszeríteni, és egyben demonstrálták az Egyesült Államok erejét a Szovjetunióval szemben.

India: a dél-ázsiai szubkontinenst a XIX. században az angolok egyesítették egyetlen gyarmatbirodalommá. A megerősödő nemzeti polgárság az első világháborúban meggyengült britekkel szemben önállósodási törekvésekkel lépett fel, de követeléseiket a britek nem teljesítették. 1947-ben India függetlenné vált, azonban vallási alapon elkülönülő államokra oszlott: a buddhista Ceylonra, a hindu Indiára és a mohamedán Indiára (utóbbi később két részre szakadt: Pakisztánra és Bangladesre).

Irak: az első világháborút követően, az Oszmán Birodalom felosztásával létrejött ország Mezopotámiában. Angol protektorátus, majd brit befolyás alatt álló monarchia. 1958-ban katonatisztek megdöntötték a monarchiát. Ettől kezdve különböző irányultságú diktatúrák követték egymást. 2003-ban az amerikaiak vezette koalíció megdöntötte az utolsó diktátor, Szaddam

Husszein uralmát. Az új kormány hatalmát egyelőre csak az amerikai csapatok támogatásával tudják biztosítani.

Irán: az ókori Perzsia területén létrejött állam. A XIX. században brit, illetve orosz befolyási övezetre oszlott. Az első világháborút követően Reza Pahlavi vezetésével reformokat hajtottak végre. A diktatúra modernizációja következtében az ország gyorsan fejlődött. 1979-ben Iránban iszlám forradalom zajlott le, amely véget vetett a nyugati típusú fejlődésnek.

Isonzó: folyó az Adriai-tenger északi partvidékén. Az első világháborúban több csata zajlott a folyó mentén az olasz és az osztrák–magyar hadsereg között (1915–1917). A váltakozó kimenetelű összecsapásokban közel 300 ezer ember vesztette életét.

Izrael: az ókori Palesztina területén 1948-ban létrejött zsidó állam. Az arab országok nem ismerték el az új állam megalakulását, több arab–izraeli háború robbant ki (1948, 1956, 1973). Ezek során újabb területek kerültek Izrael fennhatósága alá (Ciszjordánia).

Jugoszlávia: az első világháborút lezáró békék hozták létre Szerb–Horvát–Szlovén Királyság néven. Az ország gyakorlatilag szerb vezetés alatt állt. A második világháború idején a náci támadás nyomán felbomlott, a horvátok kiváltak. A világháborút követően Jugoszlávia újra egyesült, és szövetségi állammá alakult. Az egységet a kommunista diktátor, Joszip Broz Tito tartotta fenn. Halálát, majd a kétpólusú világ összeomlását követően Jugoszlávia véres háborúk során felbomlott (1991–2008). Területén független államok jöttek létre: Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Bosznia, Montenegró, Macedónia és Koszovó.

Kárpátalja: az Erdős-Kárpátokat és a tőle délkeletre elterülő alföldi területeket magában foglaló tájegység. A trianoni békével Csehszlovákiához került. 1939-ben Magyarország visszacserezte. A második világháború után a Szovjetunióhoz csatolták, ennek felbomlása után Ukrajna része.

Kassa: jelentős történelmi múlttal rendelkező város a Hernád völgyében. A trianoni béke Csehszlovákiához csatolta. 1938 és 1945 között ismét Magyarországhoz tartozott. 1941-ben felségjelzés nélküli repülők bombázták, amire válaszul Magyarország hadat üzent a Szovjetuniónak. Edvard Beneš köztársasági elnök 1945-ben itt hirdette meg a kollektív bűnösség elvét megfogalmazó programját.

Korea: kelet-ázsiai állam. Az ősi Korea a XX. század elején Japán uralom alá került, amelynek a második világháborús japán vereség vetett véget. A szovjet és az amerikai befolyás következtében a félsziget két részre oszlott: Észak- és Dél-Koreára. A kommunista Korea 1950-ben megtámadta Dél-Koreát. Az ENSZ közreműködésével visszaverték az északiakat. Az 1953-ban kötött fegyverszünet azóta is érvényben van.

Kuba: a karibi szigetország a spanyol–amerikai háborúban (1898) függetlenné vált, de az Egyesült Államok befolyása alá került. 1959-ben a Fidel Castro vezette mozgalom megdöntötte az Amerika-barát diktatúrát. Kuba közeledett a Szovjetunióhoz, és az országban kommunista jellegű rendszer jött létre. Az 1962-es kubai rakétaválság (a szovjetek rakétákat telepítettek Kubába) atomháborúval fenyegetett, de a konfliktus végül a két szuperhatalom megegyezésével zárult. Kubában napjainkig kommunista diktatúra működik.

Kurszk: oroszországi város. A térségben 1943 nyarán a második világháború legnagyobb tankcsatája zajlott. A több ezer tank és repülő bevetésével zajló összecsapásban a németek vereséget szenvedtek.

Lengyelország: nagy történelmi múltú közép-európai ország. Az első világháború után alakult újjá. A második világháborúban a náci Németország és a Szovjetunió lerohanta, és felosztotta a területét. A lengyelek hatalmas anyagi és emberveszteséget szenvedtek. Mivel a szovjetek nem mondtak le hódításaikról, a háború után nyugatra tolták a lengyel határt (Odera–Neisse vonal).

Leningrád (Pétervár): város a Finn-öböl partján. I. Péter cár alapította 1703-ban, hogy kijáratot biztosítson országának a Balti-tenger, így a Nyugat felé. 1917-ben itt tört ki a polgári forradalom. Miután a bolsevikok átvették a hatalmat, a város nevét Pétervárról Leningrádra változtatták. A második világháborúban a német csapatok évekig ostromolták. Óriási veszteségek árán sikerült megvédeni.

Marne: folyó Franciaországban, Párizstól keletre. Az első világháborúban a német csapatok kétszer is előretörték a Marne-ig (1914, 1918). Az első alkalommal az orosz támadás, másodsorra az amerikai csapatok felvonulása mentette meg a francia haderőt a vereségtől.

Midway-szigetek: az Egyesült Államok birtokában lévő szigetcsoport a Csendes-óceán nyugati medencéjében, Hawaiitól délnyugatra. 1942-ben a térségben jelentős tengeri küzdelem bontakozott ki a japán és az amerikai erők között. Az amerikai győzelem véget vetett a japán hadsereg győzelmi sorozatának.

Moszkva: a kora újkorban felemelkedő Orosz Birodalom központja. Nagy Péter cár uralkodásától a birodalom második városa. A kommunista uralom idején lett ismét főváros.

NDK: Német Demokratikus Köztársaság. A második világháború után a győztesek megszállási övezetekre osztották Németország területét. A szovjet zónában – szovjet támogatással – kommunista hatalomátvételre került sor. Miután a nyugati, demokratikus berendezkedésű övezetek egyesültek, 1949-ben kikiáltották a kommunista NDK-t. Mivel a kommunista Németországból a lakosok nagy számban menekültek Nyugatra, 1961-ben Nyugat-Berlint fallal vették körül. A kommunista diktatúra a rendszerváltásig fennállt.

New York: az Egyesült Államok metropolisza a keleti partvidéken. A népes és sokszínű város az ENSZ székhelye.

Normandia: országrész Franciaország északi részén, a La Manche csatorna partján. 1944. június 6-án itt szálltak partra a nyugati szövetségesek (Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Kanada) alakulatai. Megnyílt a második európai front.

NSZK: Német Szövetségi Köztársaság. A második világháború után a győztesek megszállási övezetekre osztották Németország területét. A nyugati szövetségesek (Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország) által megszállt területen jött létre az NSZK 1949-ben. A demokratikus berendezkedésű ország 1955-ben belépett a NATO-ba. A kétpólusú világ megszűnésekor, 1990-ben a két német állam egyesült (az NDK csatlakozott az NSZK-hoz).

Pakisztán: az indiai szubkontinens országa. Az angol uralom alól 1947-ben szabadult fel. Vallási alapon kivált Indiából (Pakisztán mohamedán többségű). 1971-ben különvált tőle a Bengál-öböl partján fekvő Banglades. Pakisztán több háborút vívott Indiával Kasmír hovatarozása miatt.

Palesztina: az ókori Palesztina területe, ahol 1948-ban kikiáltották a zsidó államot. Az arab–izraeli háborúk során Palesztina arab része izraeli fennhatóság alá került, és állandó harcok színhelyévé vált.

Párizs: Franciaország fővárosa. Itt írták alá az első és a második világháborút lezáró békéket (1919–1921, 1947). 1968-ban a francia diáklázadások központja volt.

Pearl Harbor: az Amerikai Egyesült Államok katonai támaszpontja a Hawaii-szigeteken. 1941. december 7-én a japánok hadüzenet nélkül támadást intéztek a támaszpont ellen (jelentős veszteségeket okoztak, de az amerikai anyahajók nem itt állomásoztak). Válaszul az Egyesült Államok hadba lépett a szövetségesek oldalán.

Piave: folyó Észak-Olaszországban. Az első világháború idején több csata színtere volt. A frontvonal változásai miatt a két félnek többször kellett nyugat–keleti irányban áttörnie az észak–déli irányú folyón, ami hatalmas véráldozatokat követelt.

Róma: Olaszország fővárosa. A második világháború idején szabad várossá nyilvánították, így elkerülte a pusztulást. 1958-ban itt írták alá a római szerződést, amelynek nyomán létrejött az Európai Gazdasági Közösség (EGK).

Somme: folyó Franciaország keleti részén. A térségben az első világháború idején (1916-ban) jelentős csata zajlott. A másfél millió áldozatot követelő összecsapást a britek és a franciák kezdeményezték, hogy ellensúlyozzák a németek verduni előretörését.

Szarajevó: Bosznia-Hercegovina fővárosa. 1914. június 28-án Sarajevóban gyilkolta meg Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörökösét egy szerb nacionalista, Gavrilo Princip. A merénylet ürügyet szolgáltatott az első világháború megindításához.

Szlovákia: az első világháborút lezáró párizsi békerendszerrel létrehozott Csehszlovákiának Magyarország északi megyéiből (Felvidék, Kisalföld) létrejött része. A polgári demokratikus Csehszlovákia alapvetően cseh vezetésű volt. Német támogatással 1939 márciusában Szlovákia kimondta függetlenségét. A második világháború után ismét Csehszlovákia része lett. A rendszerváltás után néhány évvel, 1993-ban Szlovákia függetlenné vált.

Szovjetunió: a kommunista hatalomátvételt követően az Oroszországból megmaradt területeket 1922-től nevezték Szovjetuniónak. Névleg szövetségi állam volt, gyakorlatilag az orosz jellegű kommunista diktatúra állama. A rendszerváltás során, 1991-ben felbomlott. Számos korábbi tagköztársasága (Észtország, Lettország, Litvánia, Fehér-Oroszország, Ukrajna, Moldávia, Grúzia, Örményország, Azerbajdzsán, Kazahsztán, Türkmenisztán, Kirgizisztán, Tadzsisztán) függetlenné vált.

Sztálingrád: város a Volga partján, ma Volgográd. 1942 nyarától 1943 februárjáig Sztálingrád térségében zajlott a második világháború egyik legnagyobb összecsapása. Az előretörő német hadsereget megállították, bekerítették, végül megadásra kényszerítették a szovjet erők.

Újvidék: a trianoni békeszerződés értelmében Jugoszláviához csatolt város (Novi Sad). 1941-ben a magyar csapatok visszafoglalták. Itt került sor 1942 elején arra a razziára, amelynek során közel négyezer embert gyilkoltak le a csendőrök és a magyar katonák.

Vietnam: délkelet-ázsiai ország. Indokína részeként (Kambodzsával és Laossal együtt) francia gyarmat volt. A második világháborúban a japánok foglalták el, akikkel szemben felszabadítási mozgalom bontakozott ki. A japánok veresége után a vietnamiak a franciák ellen harcoltak a függetlenség kivívásáért. 1954-ben Vietnam független lett, de két részre szakadt (a kommunista északra és a polgári délre). Az északiak támogatásával délen kommunista ellenállás bontakozott ki. A déli kormány védelmében az Egyesült Államok hadserege is bekapcsolódott a háborúba. 1973-ban az amerikaiak kivonultak az országból, mire az északiak elfoglalták és kommunista vezetéssel egyesítették Vietnamot.

Voronyezs: a Don folyó kanyarulatánál fekvő város. Közelében húzódott a 2. magyar hadsereg által 1943–1944 telén védett front. A sztálingrádi csatához kapcsolódó szovjet támadásban felmorzsolódott a magyar hadsereg. Visszavonulási parancs hiányában, a katonák hiányos felszereltsége és a nagy hideg miatt a veszteségek óriásiak voltak.
